

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФАКУЛЬТЕТ
ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

До захисту допустити:
в.о. зав.кафедри
«___»_____20__р.

Кваліфікаційна робота

За освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Усвідомлене батьківство: соціально-психологічні аспекти»

Здобувача вищої освіти факультету
Філології та масових комунікацій
спеціальності 053 Психологія.
освітнього ступеня «Магістр»
Мехеда Ганни Едуардівни

Науковий керівник:
Тіщенко Лілія Валеріївна
Кандидат психологічних наук,
Доцент кафедри практичної психології

Рецензент:
Полівко Л. Ю.
кандидат психологічних наук, асистент
кафедри соціальної роботи Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна робота захищена
З оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«___»_____20__р.

Маріуполь- 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	
ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ	
1.1. Загально-психологічне визначення феномену сім'ї.....	6
1.2. Соціо-культурні аспекти функціонування інституту сім'ї.....	11
1.3. Функції та ролі в структурі сучасної сім'ї.....	16
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ	
БАТЬКІВСТВА	
2.1. Батьківство як соціально-психологічний феномен.....	22
2.2. Я-батько/мати як соціальна роль сучасної людини.....	32
2.3. Психологічні параметри усвідомленого батьківства.....	34
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-	
ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА	
3.1. Вибір та обґрунтування методів дослідження.....	42
3.2. Аналіз результатів констатувального експерименту.....	44
3.3. Психологічні рекомендації.....	50
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Сім'я являє собою об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю, що ґрунтується на шлюбі та кровній спорідненості. Вона відіграє особливу й важливу роль в усій історії розвитку та функціонування людського суспільства. Сім'я є необхідним компонентом соціальної структури будь-якого суспільства, а також головним осередком організації побуту, найважливішою його виробничою та споживчою одиницею. Через сім'ю змінюються покоління людей, у ній народжується людина, відбуваються її соціалізація та виховання, через неї продовжується рід і, значною мірою, реалізується обов'язок турбуватися про старих і непрацездатних членів суспільства. На сьогоднішній день у нашій країні інститут сім'ї зазнає кризових трансформацій, які проявляються в першу чергу в дитячо-батьківських відносинах. Суспільство перебуває на етапі переосмислення цінності сім'ї та шлюбу, в результаті чого основною проблемою сім'ї виступає згортання її репродуктивної функції та функції виховання. Згідно з даними державної інформаційно-консультаційної служби статистики, за показником рівня народжуваності Україна посідає 186-те місце.

Загальними причинами прийнято вважати економічні, соціальні, психологічні та педагогічні проблеми сімей: складне матеріальне становище сім'ї, відсутність робочих місць, низький рівень медичного обслуговування, неготовність ставати батьками, несформованість або повна відсутність навичок виховання дітей виступають основними перешкодами на шляху формування сім'ї. Також слід зазначити, що в останні роки спостерігається тенденція зменшення народжуваності дітей у сім'ях (малодітність), а іноді повна відмова від народження дітей – відносини чайлдфрі (childfree – «вільний від дітей»).

Вивчення феномену батьківства та його відображення у самосвідомості людини XXI століття є актуальною соціальною та психологічною проблемою. Батьківство охоплює феномени материнства і батьківства, але не зводиться до їх простої сукупності. Проблема цілеспрямованого розвитку психологічної готовності юнацтва до батьківства в науковому плані залишається відкритою.

На сьогоднішній день у достатній мірі вивчені феномени сім'ї у рамках таких наук як: соціологія, педагогіка, психологія.

Ефективність та якість функціонування сім'ї напряму пов'язане з особистісним компонентом, а саме: усвідомлення себе як батька/матері, батьківської я-ролі і стосунки з партнером сім'ї у ролі «ми-батьки».

Не зважаючи на вивченість тематики феномен усвідомленого батьківства недостатньо вивчений, що обумовлює тему дослідження.

Мета дослідження: Розробити психологічні інструменти формування усвідомленого батьківства.

Об'єкт: Батьківство як психологічний феномен.

Предмет: Соціально-психологічні аспекти усвідомленого батьківства.

Завдання:

1. Визначити загально-психологічні аспекти феномену сім'ї.
2. Проаналізувати особливості формування та розвитку сім'ї в історичному та сучасному контексті.
3. Розглянути батьківство як соціо-психологічний феномен.
4. Надати характеристику соціальній ролі Я- батько/ мати.

Гіпотеза: Недостатній рівень сімейних цінностей, низька психолого-педагогічна підготовка батьків до батьківства спричиняє недостатній рівень компонентів усвідомленості батьківської ролі у матерів та батьків з різною тривалістю батьківства.

Теоретико-методологічною основою роботи стали дослідження сім'ї та батьківства класиками (Л. Морганом, Е.Берном, Маслоу, К. Роджерсом, Ш. Бюлер, З. Фрейдом, А. Адлером, К. Юнгом, Е. Еріксоном, Е. Фромм та ін.), аналіз тенденцій розвитку сучасної сім'ї як соціального інституту подається у працях Т.В. Христидис, Т. Аренделла. Різноманітні аспекти функціонування сім'ї, досліджували вітчизняні вчені О.Є. Алексеева, Т.А. Гурко, М.О. Єрміхіна, І.С. Кон, Р.В. Овчарова, Т.П. Скрипкіна, А.Х. Аптікієв, О.В. Кричевська, Є.О. Смірнова, О.В. Нестерова А.І. Антонов, І.С. Голод, А.Г. Харчев Н.Ю. Синягіна, Г. С. Абрамова, Чернова Ж.В. та ін.

Експериментальною базою роботи стали

1) Опитувальник «Свідоме батьківство». Розроблений М.О.Єрмікіною. Дослідження рівня усвідомленості батьківства та його компонентів: сімейних цінностей, батьківських позицій, почуттів, відповідальності, батьківського ставлення.

2) Методика «Лики батьківської любові» А.Н. Волкової. Методика розкриває характеристику батьківської любові, її якостей і проявів. Цінність емоційної сфери у дитячо-батьківських стосунках.

3) Методика вивчення батьківських установок (Parental Attitude Research Instrument – PARI) Е.С. Шефер і Р.К. Белл, адаптована Т.В. Нещерет. Дитячо-батьківські відносини є основним предметом аналізу даної методики. Оцінка дитячо-батьківського контакту з точки зору його оптимальності, визначення напружень у певних аспектах батьківської ролі.

4) Тест «Стилі спілкування і виховання» Овчарової Р.В. Визначення стилю взаємодії, спілкування, виховання з дитиною. Дослідження батьківських поглядів на виховний процес та його складові.

В ході дослідження були застосований наступний **метод**:

- теоретичний – аналіз наукових літературних джерел, узагальнення, систематизація наукових даних;
- емпіричний – експеримент, опис отриманих даних.

У структурному плані робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи склав **84 сторінок, з них основного тексту 61 сторінка і 23 сторінки додатків.**

РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ

1.1. Загально-психологічне визначення феномену сім'ї

У сучасній науці немає єдиного визначення поняття «сім'я», але в загальному вигляді «сім'я» визначається як мала соціальна група, заснована на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані спільним побутом, взаємною допомогою, моральною та правовою відповідальністю, фізичною та духовною необхідністю [43, 65].

Сім'я належить до найважливіших соціальних цінностей. Згідно з науковими теоріями, саме форма сім'ї могла формувати загальну еволюцію макросоціальних систем протягом століть. Кожен член суспільства, крім соціального статусу, етнічної приналежності, майнового і матеріального статусу, від народження і до кінця життя має таку характеристику, як шлюбно-сімейний стан [26, 31].

Функції сім'ї:

- Як соціальний інститут сім'я виконує перш за все *репродуктивну функцію*, тобто функцію дітородіння, відтворювання населення. Вона не обмежується біологічним продукуванням, а має соціальний характер, оскільки передбачає не тільки народження дитини, а і відтворювання, виховання людини, яка б відповідала рівню розвитку суспільства відповідно історичного періоду та культурних норм.
- З репродуктивною функцією тісно пов'язана *виховна функція* сім'ї, адже сім'я забезпечує спадковість в розвитку культури, бере участь в збереженні і передачі молодому поколінню духовних цінностей і трудових звичок.
- Сім'я забезпечує первинну *соціалізацію дитини*, вводить її в складний світ соціальних зв'язків, прищеплює їй звички, формує погляди, моральні установки, цінності.

- Сім'я виконує *економічну, матеріально-виробничу, господарсько-побутову функцію*, тобто функції накопичення матеріальних благ і передачі наступним поколінням.
- Сім'я виконує *рекреативну*, тобто «відновлюючу» *функцію*, або функцію емоційної стабілізації і психологічної терапії. В сім'ї ми одержуємо допомогу, підтримку, знімаємо те напруження, яка виникає в процесі соціальних контактів.
- Сім'ї властива також *комунікативна функція*, оскільки вона задовольняє потребу людини в спілкуванні на основі взаєморозуміння і взаємної підтримки, і, разом з тим, в ізоляції, самотності.
- Сім'я виконує також *регулятивну функцію*, зокрема, здійснює функцію моральної регламентації поведінки членів сім'ї в спілкуванні одного з іншим і оточуючими людьми, функцію регуляції сексуальної поведінки. Врешті решт тільки відчуття приналежності до сім'ї «коректує» поведінку на роботі і в спілкуванні з іншими людьми.
- Іноді дослідники сім'ї називають також *феліцитативну функцію*, адже саме сім'я дає людині відчуття щастя.

Всі соціальні функції сім'ї задовольняють і особисті потреби. Так, функція відтворювання задовольняє потребу в дітях, в батьківстві, у вихованні дітей. Економічна і господарсько-побутова функції задовольняють потреби в господарсько-побутових послугах, матеріальній допомозі.

Функція соціалізації виявляється в таких індивідуальних функціях як духовне взаємозбагачення членів сім'ї, функція дозвілля задовольняє потреби в загальному дозвіллі, а функція емоційної стабілізації і психологічної терапії забезпечує отримання психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї, задоволення потреби в особистому щасті, любові [15, 56].

Історія знає різні види сім'ї, які визначаються за характером шлюбу (моногамні і полігамні)/

Історично першою була *полігамна* сім'я, вона, в свою чергу, має два різновиди: полігінія (багато жінок) і поліандрія (багато чоловіків). З розвитком

суспільства їй на зміну приходять моногамна. *Моногамна* сім'я складається з двох суб'єктів шлюбу. В сучасному світі полігамія збереглася, в основному, в країнах Арабського Сходу, поліандрія зустрічається у деяких племен Індії, Тибету, Південної Америки.

З точки зору сфери вибору подружжя, шлюби поділяються на *ендогамні* (укладені у межах власного співтовариства) і *екзогамні* (між представниками різних соціальних груп). Це приводить до виникнення двох видів сім'ї: соціально-гомогенної (однорідної) і соціально гетерогенної (різнорідної). За даними соціологів, гомогенні сім'ї складають близько 70% від загальної кількості сімей. В таких сім'ях чоловік, жінка і їхні батьки належать до одних і тих же соціальних груп, соціальних шарів. Гомогенна сім'я, як правило, більш стійка, гармонійна, егалітарна. Соціально-гетерогенних сімей – до 36%.

Приналежність до різних культурних, соціальних груп, професій, різний рівень освіти порушують гармонію, стійкість сім'ї, тому тут переважають авторитарні відносини. Проте ці особливості не потрібно абсолютизувати. Іноді існуючі відмінності стимулюють велику активність в самоосвіті, самовихованні і т.п.

За типом верховенства, керівництво сім'єю визнають два різновиди сім'ї: егалітарна (рівноправна) сім'я і авторитарна.

- *Авторитарні* характеризуються жорстоким підкоренням одному з подружжя або якому-небудь іншому члену сім'ї.
- *Егалітарна* сім'я заснована на розподілі ролей відповідно до особистих якостей і здібностей подружжя, на участі кожного в ухваленні рішень. В такій сім'ї виховання дітей спирається на переконання, а не на примушення. Егалітарну сім'ю часто називають демократичною, маючи на увазі розподіл влади [5, 20,56].

В суспільствах при цьому домінують патріархальні або матріархальні принципи. Це відбивається і на розподілі влади і розселенні членів сім'ї за місцем мешкання батька або матері. Як правило, більш стійкими є сім'ї, де головна роль належить жінці.

Рольова структура характеризує систему відносин членів сім'ї відповідно рольовим розпорядженням, заснованим на традиціях, звичаях, які існують в суспільстві, соціальних групах, сім'ї. Особливості сім'ї залежать також від її складу. Дослідники виділяють *розширену* сім'ю, яка включає різні покоління, *нуклеарну* (окрему, просту) сім'ю, яку утворює подружжя з дітьми, і *неповну*, якщо відсутній один з подружжя.

Будь-який з цих видів сім'ї має свої соціальні проблеми. В складній сім'ї – це проблема взаємин поколінь, відмови від опіки над молодятами, допомоги старшим. В неповній сім'ї – це проблема виховання дітей. В простій (нуклеарній) – це проблема психологічного клімату, формування традицій, стилю сімейного життя [39, 56].

Розрізняють молодіжну сім'ю, де вік подружжя до 30 років, сім'ю середнього подружнього віку, немолоді подружні пари. Вік накладає відбиток на сімейні відносини, на труднощі і характер суперечностей, які доводиться долати. В молодіжній сім'ї – це трудність пристосовування до подружніх обов'язків, до нового побуту. В сім'ї середнього подружнього віку існують проблеми уникнення нудьги, одноманітності у взаєминах подружжя, проблеми конфліктів, а у немолодих подружніх пар – проблеми дбайливого ставлення одного до іншого, поступливості, освоєння нових ролей.

Одним із засновників наукового аналізу сім'ї вважають швейцарського вченого Іоганна Якоба Бахофена, який на початку XIX ст. видав свою працю «Материнське право», що вирізнялася оригінальністю підходу до проблем сім'ї та її еволюції. На основі дослідження численних літературних джерел, вагоме місце серед яких посідали стародавні міфи, вчений стверджував першопочатковість материнського права в історії сім'ї [74].

Окрему спеціальну соціологічну теорію - соціологію сім'ї – започаткував Л.Г.Морган. Основна праця Морган «Давнє суспільство» (1877 р.). Вчений розробив наукову теорію розвитку сім'ї, яка суперечить концепції її божественного походження.

За О. Контом, сім'я – спілка, що базується на інстинктах та емоційній прихильності. О. Конт вважав найважливішими завданням сім'ї - передавання традицій. Сім'я забезпечує соціальну наступність поколінь, є основним елементом суспільства, за її зразком побудовані інші складові суспільства. Сім'я змінюється та розвивається. При цьому людство повинно дотримуватися закону поступального розвитку, не порушуючи його революційними змінами, тому що для сім'ї це надзвичайно руйнівно. Кожне наступне покоління покликано передавати та збільшувати матеріальний та духовний потенціал. Це механізм нормального прогресивного розвитку людства [74].

За Н. Смелзером: «Сім'єю називається засноване на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей; члени родини часто живуть в одному будинку».

Згідно з класичним визначенням одного з найбільших англійських соціологів, Ентоні Гідденса, сім'я розуміється як «група людей, пов'язаних прямою спорідненістю, дорослі члени якої беруть на себе обов'язок піклуватися про дітей». У контексті цього визначення спорідненість відносин визначається як відносини, які виникають під час шлюбу (тобто сексуальний союз двох дорослих, який був визнаний і схвалений суспільством) або в результаті кровного зв'язку між особами. Сім'я є невеликою групою, заснованою на шлюбі або спорідненості крові, члени якої пов'язані здоровим глуздом життя, взаємодопомоги, моральної та юридичної відповідальності. Право означає законну соціальну установу під захистом держави. Як правило, «повноцінна сім'я» в юридичному розумінні складається з батька, матері і дитини (або дітей); «неповна сім'я» - від батька з дитиною (або дітьми) або матері з дитиною (або дітьми) [27,56].

1.2. Соціо-культурні аспекти функціонування інституту сім'ї

Наукове вивчення форм сімейного життя почалося в XIX столітті і пов'язане з творами І. Бахофена, Л. Моргана, М.М. Ковалевського. Також було показано, що тип сім'ї був високо визначений природою подальшої еволюції зацікавленого суспільства [31].

Зокрема, М.М Ковалевський виділив наступні етапи еволюції сім'ї: матріархальна сім'я, патріарша сім'я, індивідуальна сім'я. Під матріархальною сім'єю ведення спорідненості елося по матері, але головним здобувачем їжі і захисником був брат матері, тобто дядько. У процесі становлення патріаршої сім'ї залишилася особлива позиція материнського дядька (авункула). Освячення шлюбу релігійними обрядами було важливим етапом в еволюції сім'ї. З цього моменту сила чоловіка і батька замінила колишню владу матері. Опікуном замість дядька став батько. Культ предків пов'язаний з існуванням патріаршої сім'ї. Обмеження свавільної сили батька і чоловіка, розширення прав дружини та інтересів дітей призвели до перетворення патріаршої сім'ї в індивідуальну сім'ю [60, 62].

У патріаршій сім'ї дорослі сини іноді не роз'єднувалися після одруження, але продовжували приєднуватися до домашнього господарства зі своїми сім'ями у складі батьківської господарської одиниці. Після смерті батька один з його синів, як правило, старший з братів, ставав керівником багатомережної економіки. Цей вид об'єднання зазвичай називають великою, нероздільною сім'єю [69].

Зміцнення патріархату, а також звичай придбання дружини за викуп (калим) погіршували становище жінки. Дружині доводилось беззаперечно слухатися свого чоловіка і всіх старших членів його сім'ї; якщо вона хотіла розлучитися з чоловіком, її родичі повинні були повернути отриманий нею викуп. Тому розлучення стало дуже рідкісним; навіть після смерті чоловіка жінка продовжувала залишатися в сім'ї, яка ніби купила її, і їй часто доводилося виходити заміж за одного з братів свого померлого чоловіка (левирата). Патріархальний порядок успадкування вимагав беззаперечності факту

батьківства, тому невірність дружини мала суворе покарання, часто смертю, в той час як чоловік продовжував користуватися деякою сексуальною свободою.

Полігамні шлюби були дозволені в переважній більшості відомих науці племінних суспільств; вважалося цілком природньо, коли сильний воїн або спритний мисливець мав кілька дружин, яких він може утримувати. Причиною багатоженства стало також чисельне переважання жінок, пов'язане із загибеллю чоловіків у племінних війнах. Одночасний шлюб з великою кількістю жінок вважався показником багатства. Був також такий вид полігамії, коли одружений чоловік одружувався зі вдовою свого померлого брата (левірата). Це було пов'язано з тим, що чоловік повинен був забезпечити вдову і допомогти виховувати дітей свого померлого брата, а також не допустити, щоб його майно потрапило в чужі руки. На даний момент іслам – єдина релігія в світі, яка послідовно підтримує багатоженство [63].

Історично склалося, що на території України існувала велика патріархальна сім'я, або домашня община. Вона відома під назвою «служба», «сім'я», «дворище». Поряд з нею існували й малі сім'ї. Уклад і побут общини трималися безперечною владою глави сім'ї – батька, мати управляла суто жіночими справами.

Мала індивідуальна родина складалася, головню, з батьків і неодружених та одружених дітей. Найбільш поширеною була сім'я з п'яти-шести чоловік. Разом з тим зустрічалися родини, які налічували в своєму складі сім, вісім і більше чоловік, причому, не тільки за рахунок багатодітності, а й у зв'язку з тим, що один з дорослих одружених дітей жив разом із старими батьками [11,7].

Воля батька в селянських родинах була законом. У сім'ї існував встановлений розподіл справ на «чоловіче», «жіноче» і «спільне». Жінка садила, доглядала й обробляла город, збирала з нього й переробляла врожай, готувала страву, обробляла льон, пряла, ткала, шила сорочки, доглядала за тваринним господарством. Крім того, вона піклувалася про чоловіка й дітей, прала одяг, прибирала житло. В обов'язок чоловіка входила робота в полі, виготовлення й лагодження сільськогосподарського реманенту, заготівля

палива й будівельних матеріалів, догляд за робочою худобою. Спільно подружжя збирало врожай на полі (чоловік косив, а жінка в'язала). Жінка мала допомагати чоловікові в усьому, однак чоловік вважав для себе негожим виконувати якусь жіночу роботу й майже ніколи за неї не брався [15].

Відносини між окремими членами в різних сім'ях були неоднаковими. У молодих сім'ях, що склалися здебільшого з батьків і малих дітей, взаємовідносини між чоловіком і жінкою будувались на більш рівноправних засадах. При спільному житті молодого подружжя з батьками родинні взаємини склалися інакше. На кожному кроці доводилось рахуватися з батьками, підкорятися їх волі, вельми шанувати батька й залежати від нього як глави сім'ї. Що ж до невістки, то вона й думати не сміла про якусь самотійність і в усьому мусила коритися свекрусі [3, 14].

Відстоюючи честь сім'ї, роду, односельчани засуджували недбайливість, пияцтво, гультьяйство, неповагу до своїх сімейних обов'язків. Ганьба і зневага діставалися на долю того чоловіка або тієї жінки, які допустилися зради в подружньому житті. Особливо це стосувалося жінки. Суворо карав народний звичай і за «перелюбство». Дівчину, що народила дитину поза шлюбом кожен міг скривдити, насміятися з неї. Не мало горя і зневаги терпіла й сім'я дівчини. Нерідко під тягарем людського осуду батьки виганяли молоду матір з рідної хати.

В українській сім'ї дітям прищеплювали слухняність, повагу до батьків і старших взагалі. За звичаєм діти, навіть дорослі, до батька й матері звертались на «ви» [38].

Будучи складовою частиною сільської громади, сім'я (родина) приймала участь в громадському житті, дозвіллі та дотримувалась громадського етикету. Важливу роль відігравала церква. Відвідання церкви вважалось релігійним і моральним обов'язком кожного християнина. Також до церкви ходили, щоб поспілкуватись, похвалитись обною, почути останні новини.

Значне поживлення у життя родини вносили різноманітні базари та ярмарки. На них вибирались не лише заради купівлі-продажу, а й для того, щоб

відпочити від щоденних турбот, набратись нових вражень. Повертаючись з ярмарку, селяни неодмінно купували гостинці і подарунки рідним, особливо дітям.

Усе сімейне життя супроводжувалось різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі визначали певні етапи життя людини і окремі стадії розвитку сім'ї. Основні з них: родильні, які відзначали народження людини; весільні, що освячували шлюб; поховальні й поминальні, пов'язані із смертю людини та вшануванням її пам'яті [32, 52].

Головне призначення сім'ї на протязі століть і в сьогоденні це – забезпечення соціальної і культурної безперервності розвитку суспільства. Сім'я має забезпечити фізичне і духовне відтворення населення, тобто виконувати специфічну соціальну функцію. Як один із найдавніших соціальних інститутів виникає в надрах первісного суспільства значно раніше класів, націй, держав.

На перших етапах розвитку суспільства відносини між жінкою і чоловіком, старшими та молодшими поколіннями регулювалися племінними і родовими традиціями та звичаями, що базувалися на релігійних і моральних уявленнях. Із виникненням держави регулювання сімейних відносин набуло правового характеру [41, 74].

Сім'я – більш складана система відносин, ніж шлюб, оскільки вона, зазвичай, об'єднує не тільки подружжя, а й їх дітей, а також інших родичів та близьких. Шлюб – це історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством система відносин між чоловіком і жінкою, що встановлює їхні права і обов'язки один щодо одного та щодо дітей та рідних. Через шлюб суспільство впорядковує і санкціонує статеве життя, встановлює подружні та батьківські права та обов'язки. Основною особливістю шлюбу є те, що це інститут, який регулює відносини подружжя, на відміну від сім'ї – інституту, що регулює також і відносини між батьками й дітьми [25, 51].

Юридичне оформлення шлюбу накладало обов'язки не тільки на подружжя, але і на державу, що санкціонувала цей союз і повинна була забезпечувати соціальний контроль за його функціонуванням.

Типові та найхарактерніші ознаки сім'ї:

- шлюбні або кровноспоріднені зв'язки між усіма її членами;
- спільне проживання в одному приміщенні;
- спільний сімейний бюджет [40, 49].

Радянське минуле України допомагає прояснити причини сучасних кризових явищ в інституті сім'ї та батьківства.

Радянська влада, з одного боку, апелювала до звільнення жінки від домашнього рабства та її рівності з чоловіками у праці. З іншого боку, сформувала образ жінки, як особи, що несе повну відповідальність за родину, дітонародження і таким чином, зробила її пануючою фігурою в сім'ї. Війна фактично зробила основною роль жінки і в економіці. Декілька повоєнних поколінь українських родин, вижили завдяки тому, що головну функцію збереження та захисту родини взяли на себе жінки.

Радянська державна політика втрутилася в самі основи сімейного життя і силоміць розірвала зв'язки, які формувались віками. Жінки на рівні з чоловіками були мобілізовані на розбудову держави, яка в свою чергу взяла на себе обов'язки виховання дітей. Діти, з раннього віку виховувались у державних закладах, де вони отримували харчування, догляд, навчання, але були позбавлені емоційної прив'язаності, яка є вирішальною у формуванні особистості [14, 58, 59].

1.3. Функції та ролі в структурі сучасної сім'ї

Традиційні ролі, відповідно до яких жінка вела будинок, господарство, народжувала і виховувала дітей, а чоловік був головою сім'ї, господарем, який забезпечував економічну самостійність сім'ї, вже трансформувалися. Сьогодні більшість жінок працює, виконує вагомі соціальні ролі, заробляє іноді більше чоловіка. Це впливає на всі сторони функціонування сім'ї, у тому числі і на демографічну поведінку, спричиняючи зниження народжуваності і зростання кількості розлучень [11, 50].

В сучасних країнах зустрічаються також нетрадиційні одностатеві сім'ї. Сексуальні меншини ведуть боротьбу за своє визнання та правове оформлення.

Значення шлюбу у визначенні характеру сім'ї ще не дає можливості зробити висновок про його первинність. До цього дня ведуться суперечки, що первинно – шлюб або сім'я. І відповіді не дають ані теорії, ані повсякденне життя. Кожний перепис населення показує, наприклад, що кількість жінок, які перебувають у шлюбі, більше кількості одружених чоловіків. Очевидно, одне і те саме явище – фактичний шлюб – люди розцінюють по-різному: жінки вважають його реальним, теперішнім часом, чоловіки – тимчасовим співжиттям, безшлюбністю.

Вітчизняні соціологи Г. М. Свердлов та В. А. Рясенцев серед важливих функцій сім'ї називають функцію продовження роду, виховання, господарську та взаємодопомоги; В. П. Ключников важливою функцією вважає продовження людського роду, виховання дітей та господарську; С. А. Лаптев – господарсько-побутову і відтворення населення, виховну, організацію дозвілля членів сім'ї;

Н. Г. Юркевич робить наголос на функціях духовного спілкування, сексуальній, народження дітей, співробітництва в процесі виховання, здобуття необхідних засобів для ведення домашнього господарства, на організації дозвілля, взаємній моральній допомозі та підтримці; А. Г. Харчев серед найважливіших називає функції відтворення населення, соціалізації, господарську, організацію споживання та дозвілля [39, 72].

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції:

- матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил);
  - житлово-побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту);
  - репродуктивну (продовження людського роду);
  - комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом);
  - виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду);
  - рекреативну (організація вільного часу та відпочинку);
  - функцію психологічного захисту.

Сучасна сім'я, в основному, зберегла всі функції попередніх форм сім'ї. Проте вони набувають нового змісту, змінюється їх характер. Необхідно підкреслити, що значення функцій, які задовольняють емоційні та соціально-психологічні потреби в сучасній сім'ї, зростає. Навіть функції переважно матеріального характеру набувають помітного емоційного відтінку. Матеріально-економічна функція сім'ї виступає як одна з головних [8, 64].

У сучасній сім'ї деякі відмінності визначаються у репродуктивній функції. По-перше, намітилася стійка тенденція до малодітного типу відтворення населення. По-друге, сім'я, зберігаючи за собою функцію ранньої соціалізації дітей, все більше поділяє вирішення цього завдання з громадськими виховними закладами. Підготовка до трудової діяльності, прищеплення професійних навичок майже повністю здійснюється поза сімейними інститутами виховання: школою, ПТУ, технікумами, інститутами тощо. Сім'я формує морально-психологічне ставлення до вибору виду трудової діяльності, але майже повністю загубила можливості професійної підготовки до майбутнього трудового життя [67, 72].

Важливою проблемою сучасного суспільства є різке зменшення народжуваності. Омолодження шлюбів, економічна, моральна, психологічна невідповідність до сімейного життя молодих людей, що вступили у шлюб, виявляється в небажанні мати дітей взагалі, відсунути їх появу або обмежитися однією дитиною. Погіршення матеріального становища молодої сім'ї, збільшення кількості розлучень молодих людей, що живуть поза сім'ями, стимулює не тільки зниження народжуваності, а й збільшення кількості неблагополучних сімей, дитячих захворювань, девіантної поведінки [71, 72].

Рекреативна функція включає в себе надання фізичної, матеріальної та психологічної взаємодопомоги, зміцнення здоров'я членів сімей, організацію дозвілля. Важливого значення набуває роль сім'ї у забезпеченні морально-психологічного захисту своїх членів, зберігається також функція по наданню матеріальної та фізичної допомоги непрацездатним або літнім родичам.

Комунікативна функція задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні та взаєморозумінні. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що процес формування різних соціальних орієнтацій та установок, емоційної культури, морального та психічного здоров'я людини прямо залежить від характеру внутрісімейного спілкування, морально-психологічної атмосфери сім'ї. Регулятивна функції включає в себе систему регулювання відносин між членами сім'ї, в тому числі первинний соціальний контроль, реалізацію влади та авторитету. У минулому держава сприяла ствердженню в сім'ї влади та авторитету голови сім'ї, який протягом усього життя ніс відповідальність за поведінку своїх нащадків. Були передбачені, покарання за неслухняність [72].

У демократичній сім'ї комунікативна та регулятивна функції сімейного виховання набувають нового змісту. За останні роки стосунки між батьками та дітьми зазнали суттєвих змін. Вони стали більш емоційно-психологічними, тобто почали відзначатися глибиною і будуватися на основі взаємної прихильності. В цілому в сім'ї спостерігається руйнування усталених традицій та форм сімейного виховання. Батько, як правило, перестає бути головою, сучасний побут знищує необхідність у виконанні ним багатьох традиційних

чоловічих обов'язків в домашньому господарстві. Натомість зростає значення матері-господині.

Виховна функція сім'ї зберігає своє домінуюче значення серед інших функцій і набуває в сучасних умовах інтегрованого соціального змісту. В її реалізації знаходять своє відбиття всі інші функції сім'ї. Виховна функція сприяє фізичній досконалості членів сім'ї, зміцненню їх здоров'я, виробленню навичок щодо санітарно-гігієнічної культури [72].

Істотно впливає на характер сімейних відносин кількість дітей. За кількістю дітей звичайно виділяють такі різновиди сімей, як бездітні, малодітні і багатодітні сім'ї. Бездітні сім'ї (де протягом 10 років подружнього життя не народилася дитина) складають більше 15% всіх сімей. Кожна третя така сім'я розпадається частіше за всього за ініціативою чоловіка. Одно дітні сім'ї складають в містах більше 50% сімей. З них розпадається кожна друга. Малодітна (сім'я з двома дітьми) характеризується більшою стійкістю (порівняно з одно дітними – більш ніж в три рази). Вона створює кращі умови для формування особистості дитини, його моральних якостей і комунікативних здібностей. Багатодітна сім'я (трьох і більше дітей) розпадається рідко, має і інші переваги, хоча, зрозуміло, що в сучасних умовах її існування пов'язано зі значними матеріальними труднощами.

Загальною тенденцією сучасного розвитку сім'ї є зменшення кількості дітей. За даними соціологічних досліджень і чоловік, і жінки хотіли б мати в середньому менше дітей, ніж було в сім'ях їхніх батьків.

Загалом, в сучасній Україні можна виділити наступні тенденції розвитку сім'ї: збільшення кількості розлучень; збільшення кількості неповних сімей; зволікання шлюбу; проживання без оформлення шлюбу; зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей; збільшення кількості самотніх людей, які не вступають в шлюб; зменшення кількості повторних шлюбів [55, 68].

Нині в закладах державної опіки в Україні виховується десятки тисяч дітей, більшість з яких мають живих батьків, неспроможних на емоційну близькість та відповідальність за життя і долю дитини.

Так, професійне зростання і досягнення є важливими як для чоловіка, так і для жінки. Тому однією з причин популяризації ідеї відповідального батьківства є можливість справедливого балансу і розподілу сімейної і професійної залученості дружини і чоловіка. Соціальна відпустка, за якою тато доглядає за дитиною, а мама працює, або навпаки в залежності від інтересів сім'ї і дитини – це сімейний вибір, що забезпечує збереження кваліфікації, особисте задоволення обох членів подружжя, покращення матеріального стану сім'ї та країни в цілому. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Верховною Радою України у 1991 році, відкривається з визнання країнами-учасницями того факту, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. Стаття 18.1. Конвенції ООН про права дитини говорить «Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування» [59].

Як зазначено у Статті 11 Закону України «Про охорону дитинства», сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей [67].

Розуміння між батьками, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти ідеї гендерної рівності, створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості, попереджують насильство і брутальне поводження з дітьми. Щаслива сім'я – найкращий життєвий сценарій, приклад для наслідування як дочками, так і синами.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз основних поглядів на сутність, природу і генезис утворення сім'ї та батьківства дозволяє зробити такі висновки:

Сімейна сфера – це необхідна ланка успішного функціонування особистості, самореалізація в ній є передумовою психологічного здоров'я, а підтримання гармонійних сімейних взаємин – неодмінна складова здорового способу життя.

У психологічній науці прийнято трактувати феномен «батьківство» через категорії «материнство» та «батьківство», які, у свою чергу, розглядаються як особистісні утворення, що включають у себе соціальні ролі й культурні цінності суспільства та є базовим призначенням чоловіка та жінки.

Шлюбно- сімейні настановлення формуються з раннього дитинства, в процесі соціалізації, а сім'я є основним елементом соціального мікросередовища, яке значно впливає на формування найважливіших якостей особистості.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних теорій показує які основні функції та обов'язки несе в собі інститут сім'ї та батьківства. Відслідковується вплив сучасної культури, історичних тенденцій і традицій на рішення щодо створення сімей та народження дітей. Гендерна рівність, конфлікт між між бажанням кар'єрного зросту та створенням родин і народженням дітей, брак позитивних зразків у сучасному світі для батьківського становлення, чоловічої і жіночої ідентифікації, гармонійної взаємодії всередині сім'ї негативно відбивається на функціонуванні молодих сімей і є чинником розпаду шлюбно-сімейних структур.

Сім'я відіграє велику роль у житті окремої особистості і суспільства в цілому. Вона є важливою сферою особистісної самореалізації, завдяки якій задовольняються базові психологічні потреби особистості, без чого стає неможливим її психологічне здоров'я і особистісний розвиток. А сімейна соціалізація враховує всю сукупність факторів та обставин, які впливають на формування і розвиток особистості.

РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ БАТЬКІВСТВА

2.1. Батьківство як соціально-психологічний феномен

Сім'я – це один з найважливіших елементів соціального середовища, в якому формується та розвивається особистість.

Сім'я являє собою багаторівневий соціально-психологічний феномен зі своїми нормами, традиціями, санкціями і умовами, що сприяють формуванню ідентичності людини. Сім'я не ототожнюється з поняттям «батьківство», якому належать функції репродукції та соціалізації дітей. В рамках процесу батьківства реалізуються ролі батьків, ролі батька та матері, дитини, сина, дочки, брата, сестри і так далі, кожна з яких має свій унікальний соціальний, правовий та економічний статус [28, 34, 61].

Людські новонароджені діти найвразливіші серед дітей інших ссавців. Довгий час після народження вони не спроможні ні рухатись, ні бачити, ні подавати чіткі сигнали про свій стан. І щоби батьки не кидали своє потомство напризволяще, матінці-природі довелося попрацювати над гормонами прив'язаності й хімічними реакціями мозку, які проявляються у вигляді емоцій. Та й цього було замало: згодом людству довелося вигадати те, чого не існувало в природі, а саме батьківство — феномен, який дозволяв не лише зберегти вид *homo sapiens*, а й розвинути його до сучасного рівня [57,73].

Феномен батьківства досліджується в комплексі: біологією, соціологією, педагогікою, психологією, медициною, економікою тощо. В першу чергу батьківство розглядають із біологічної позиції – як виконання людьми своєї репродуктивної функції і як варіант самореалізації батьків. На цій основі формуються первинні біологічні відносини, які визначаються кровною спорідненістю – «батьки-дитина». В рамках соціології прийнято виділяти три основні функції сім'ї та батьківства: репродуктивну, функцію забезпечення (матеріальна підтримка дітей) та соціалізацію [37, 42].

Дослідники В.С. Садовська, Т.В. Христидис та інші відзначають, що батьківство є особливою діяльністю, яка є соціально запропонованою та опосередкованою культурою, традиціями та суспільними цінностями. У зв'язку з цим феномен батьківства можна віднести до соціокультурної категорії, адже однією з головних соціальних потреб людини є потреба в самореалізації та продовженні себе в потомстві.

У педагогічних дослідженнях основною функцією батьківства вважають виховну функцію та процес соціалізації. З точки зору сексології батьківство представлено у вигляді комплексу біологічних і соціальних зв'язків між подружжям і дітьми, основними функціями якого є процеси народження, виховання, залучення дитини до духовних, моральних та культурних цінностей суспільства. У психології батьківство розкривається як метод турботи про дітей, тобто основним завданням батьків є спостереження за комунікативними знаками новонароджених, прагнення зрозуміти та задовольнити емоційні й фізичні потреби дітей. Батьки виступають першим соціальним середовищем розвитку дитини, яке забезпечує задоволення практично всіх потреб дитини, в тому числі потребу в любові та прихильності [28, 32, 74].

Батьківство і батьківські моделі поведінки вивчаються в різних аспектах, різними школами та напрямками у психології. В рамках психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін.) основним завданням батьків вважається задоволення потреб дитини та збереження культурних цінностей. Підкреслюється важливість батьківської відповідальності, допомога в реалізації індивідуального потенціалу дитини. З позиції гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер та ін.) основною функцією батьківства вважається позитивне безумовне прийняття своєї дитини та забезпечення їй тепла та безпеки, що в комплексі сприяють повноцінному розвитку Я- концепції дитини й досягненню психологічної безпеки та благополуччя.

Вперше, у своїй роботі Т. Аренделла розкриває поняття «батьківство» не тільки в рамках практики виховання дітей, але і як місце батьків у соціумі.

Надалі дослідники-психологи (О.Є. Алексєєва, Т.А. Гурко, М.О. Єрміхіна, І.С. Кон, Р.В. Овчарова) розуміють батьківство як інтегральне психологічне утворення особистості (батька, матері), у тому числі сукупність ціннісних орієнтацій батьків, установок і очікувань, батьківських почуттів, стосунків і позицій, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання. Сучасні дослідники (Р.В. Овчарова, Т.П. Скрипкіна, Л.Р. Аптікієва, А.Х. Аптікієв, О.В. Кричевська, Є.О. Смірнова, О.В. Нестерова та ін.), спираючись на уявлення Е.Фромма, розуміють батьківство як складну систему, яка включає в себе два окремих компоненти: батьківство та материнство.

А.І. Антонов, І.С. Голод, А.Г. Харчев розглядають батьківство як соціальний феномен, який представлений в рамках генетичного зв'язку батьків і дитини і якому властива емоційна залученість, безумовна любов, почуття обов'язку, відповідальність [29, 40, 74].

А.І. Антонов виділяє чотири стадії реалізації батьківства:

- передбатьківство (подружжя обмірковують і планують стати батьками);
- репродуктивне батьківство (поява першої дитини, можливість появи другої дитини і т.д.);
- соціалізоване батьківство (виховання та соціалізація дітей).

Треба відзначити, що саме по собі народження дитини не веде до виникнення сім'ї: дитина може бути і нерідною, але якщо вона виховується в сім'ї, вона є її членом. Таким чином, чоловік і жінка тільки тоді стають батьком та матір'ю, коли вони виховують дітей. Інакше кажучи, сім'я– це реалізація батьківської відповідальності за виховання дітей

- пробатьківство (поява онуків та їх виховання) [28, 43].

Таким чином, батьківство представлене як на суб'єктивно-особистісному рівні, так і на надіндивідуальному рівні, які одночасно є етапами формування батьківства

Н.Ю. Синягіна зазначає, що реалізація батьківства залежить від декількох факторів: соціально-економічний розвиток країни, матеріальний достаток окремої сім'ї, стан подружніх відносин, готовність до батьківства, зрілість

особистості тощо. Становлення батьківства є складним особистісним процесом, який передбачає істотні зміни як у способі життя, так і в Я-образі, Я-концепції, трансформації подружніх відносин. Батьківство – це процес, який постійно змінюється як на рівні особистості (зміна структури та системи цінностей, установок у дитячо-батьківських відносинах), так і на рівні міжособистісних відносин (відносини між подружжям, між батьками та дітьми) [34, 48].

В рамках системного підходу у структурі батьківства Р.В. Овчарова виділяє сім взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих компонентів:

1) Ціннісні орієнтири подружжя – це фундамент для створення сім'ї, представлений емоціями, почуттями, переконаннями та поведінковими шаблонами людей;

2) Батьківські установки й очікування – установки та цілі батьківства. Це установки подружньої та дитячо-батьківської систем, а також установки щодо образу дитини. Вказаний компонент об'єднує уявлення людей про себе як про батьків у цілому, уявлення про себе як про батьків конкретної дитини та ставлення до конкретної дитини як до своєї;

3) Батьківське ставлення – прояв емоційно-ціннісного ставлення, яке дозволяє здійснювати регулювання емоційної дистанції між подружжям і дітьми. Може проявлятися у прийнятті/ відторгненні дитини, міжособистісній дистанції і т.д. В рамках цього компонента Р.В. Овчарова виділяє різні типи батьківських відносин (приймально-авторитарний тип, відштовхувальний тип, симбіотичний тип тощо);

4) Батьківські почуття – група почуттів (батьківська любов), яка виступає основою для формування емоційного благополуччя дитини, підтримки її психологічного благополуччя. Батьківські почуття – це ті почуття, які відчуває матір та/ або батько при думці про дитину або під час контактування з нею. Найчастіше батьківські почуття є амбівалентними. Батьківська любов має вроджені біологічні компоненти, але в цілому батьківське ставлення до дитини є культурно- історичним феноменом, який знаходиться під впливом суспільних норм і цінностей.

5) Батьківські позиції. Проявляються в реальній взаємодії батьків з дитиною. Це система установок батьків, яка ґрунтується на їх уявленнях про батьківські ролі та образі ідеальної дитини.

6) Батьківська відповідальність. У загальному сенсі це комплекс, який проявляється у відповідальності перед суспільством і перед собою та характеризує ступінь зрілості особистості.

7) Стиль сімейного виховання. Об'єднує всі вище перераховані компоненти та виражається в установках по відношенню до образу дитини, в очікуваннях виконання ролі від подружжя, а також в уявленнях про можливі та найбільш ефективні способи взаємодії з дитиною. Справляє величезний вплив на становлення особистості дитини [34, 36].

Р.В. Овчарова виділяє характеристики батьківства за певними критеріями:

- 1) за формою: материнство і батьківство;
- 2) за структурою сім'ї: батьківство в повній сім'ї, із двома батьками; у неповній сім'ї, з одним батьком, материнська сім'я;
- 3) за ступенем споріднення: біологічне батьківство (батьки, які виховують дитину, є рідними для нього); соціальне батьківство (дитину виховують прийомні батьки); змішаний тип батьківства (в цьому випадку прийомним є тільки один із батьків, із другим же дитину пов'язують кровні узи).

Слід відзначити, що батьківство як соціально-психологічний феномен зазнає суттєвих змін. Прагнення до рівності гендерних ролей, прагнення до отримання освіти та просування по кар'єрних сходах призводить до того, що цінність батьківства конкурує з цінностями життєвої успішності в цілому і професійною успішністю зокрема. Рішення про народження дитини в сучасному суспільстві є наслідком усвідомленого вибору. В літературі все частіше описуються цілісні моделі батьківства: природне батьківство, усвідомлене батьківство, альфа-батьківство, інтенсивне батьківство. Однак необхідно відзначити, що, незважаючи на трансформації в цінностях людей,

існування різних форм сучасних сімей, ідеальною моделлю батьківства залишається модель повної сім'ї з кількома дітьми [28, 33, 36].

Феномен батьківства одночасно постає в кількох планах: план індивідуально-особистісних особливостей жінки або чоловіка, що впливають на батьківство, по-друге, батьківство по відношенню до сімейної системи, по-третє, взаємозв'язок батьківства з батьківськими сім'ями, по-четверте, батьківство стосовно системи суспільства. Р.В. Овчарова також пропонує виділити в батьківстві наступну структуру: ціннісні орієнтації подружжя, батьківські установки й очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність, стиль сімейного виховання[26].

Г. С. Абрамова розглядає батьківство як соціальні ролі батька і матері, причому вона вважає, що освоєння соціальних ролей матері і батька – це головне життєве завдання розвитку людини в період дорослішання. І. С. Кон визначає батьківство як систему взаємопов'язаних явищ:

- а) батьківські почуття, любов, прихильність до дітей;
- б) специфічні соціальні ролі і нормативні приписи культури;
- в) обумовлене тим і іншим реальну поведінку, ставлення батьків до дітей, стиль виховання [53].

Сутність батьківства як багатогранного явища у науці тлумачиться в декількох аспектах, а саме розглядається:

- як біологічний, соціокультурний та психологічний феномен; інтегральне психологічне утворення особистості (батька і/чи матері); надіндивідуальне ціле (ми-батьки);
- соціальний інститут, який поєднує два інших інститути – материнство і батьківство (у вузькому розумінні);
- діяльність батьків по догляду, матеріальному забезпеченню, вихованню, навчанню дитини;
- етап в житті людини, який починається з моменту зачаття дитини і не припиняється після смерті дитини;

- як буття, стан, перебування людини в положенні батька;
- об'єктивний факт походження дитини від конкретних батьків, засвідчений актовим записом про народження в органах РАЦС;
- суб'єктивне відчуття людини себе батьком;
- кровне споріднення між батьками і дитиною;
- усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми [35].

Соціолог Чернова Ж.В. умовно виділяє два підходи до розуміння батьківства. Згідно з першим біологічна спорідненість є конституюючим елементом батьківства. В рамках такого підходу батьківство визначається як наслідок біологічної схильності та здатності представників обох статей до виконання функцій турботи й догляду за своїми (біологічними) дітьми; як константа, яка піддається мінімальним культурним і історичним змінам. Інший підхід – визначає батьківство як соціальний конструкт, якому властива історична і культурна варіативність. Останній підкреслює динамічний характер материнства і батьківства.

Розглядаючи історичні аспекти формування батьківства, можна виокремити наступні його етапи. На ранніх стадіях розвитку людства індивідуальне батьківство не було інституалізовано, доглядом за дітьми та їх вихованням займалася вся громада. Пізніше в часи розвитку феодалізму поширився інститут «виховання» – звичай обов'язкового виховання дітей поза батьківською родиною. Реальна батьківська поведінка не мала єдиної моделі, вона різнилася в залежності від сім'ї, від належності сім'ї певному стану, не співпадала з приписаними нормами. У XV- XVI сторіччях збільшується увага до дітей, але перш за все у зв'язку з підвищенням вимогливості та строгості до них; підкреслюються обов'язки дітей по відношенню до батьків, оминається питання батьківських обов'язків по відношенню до дітей. Лише наприкінці XVIII- початку XIX сторіч в суспільній свідомості стверджується дитиноцентрична орієнтація, батьківська любов стає однією з головних моральних цінностей [30].

Протягом тривало часу інститут шлюбу та інститут батьківства були взаємопов'язані, що закріплювалося на рівні законодавства, моральних настанов, цінностей суспільства. Але у другій половині ХХ ст. батьківство і подружні стосунки почали розмежовуватися (індикатором цього процесу стало широке застосування в сімейному законодавстві багатьох західноєвропейських країн поняття «опіки»). Держава створює структурні умови для виконання батьківських ролей та втручається у разі необхідності в стосунки між батьками і дітьми. В соціальному контексті батьківство є процесом забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [3].

Батьківство включає права та обов'язки щодо виховання, розвитку, утримання дитини, інші права та пільги, які надаються батькові (в широкому розумінні). Припиняється батьківство лише зі смертю батька (в широкому розумінні). Після позбавлення батьківських прав ім'я батька з акту запису про народження дитини не виключається. За ним залишається лише один обов'язок – «утримання дитини».

В розумінні феномена батьківства поєднуються два його компоненти – материнство і батьківство, в яких звичайно підкреслюються біологічні та соціальні зв'язки між подружжям і дітьми, включаючи народження і виховання дітей, залучення їх до культурних та духовно-етичних цінностей суспільства. Взаємозв'язки між батьками й дітьми також включають психологічний вимір: психологічну підтримку, фасилітацію психічного та особистісного розвитку, надання психологічної допомоги тощо. Традиційно мати ідеалізується; вважається, що материнський інстинкт є вродженим, що він робить жінку більш терплячою, емпатійною, розуміючою та неодмінно допомагає їй інтуїтивно відчувати, що необхідно дитині. Батько ж часто уявляється як відсторонена від цієї діади людина, котра лише відвертає увагу матері на себе та без її допомоги не може зрозуміти потреб дитини. Однак життя інколи демонструє ситуації, які свідчать, що батько не тільки здатний з успіхом виконувати «материнські» функції, але й іноді краще за жінку відчуває і задовольняє фізіологічні та

психологічні потреби дитини, отримуючи від цього справжнє задоволення. Таким чином, батьківство не є тотожним сумі материнства і батьківства, поняття «батьківство» являється надіндивідуальним цілим, яке виходить за межі індивіда, в той час як «материнство» і «батьківство» стосуються окремої особистості.

Готовність до батьківства, усвідомлення себе батьками, засоби виховання дітей у сімейної пари формуються під впливом ієрархічно організованих соціально- психологічних факторів макрорівня (на рівні суспільства), мезорівня (на рівні батьківської родини), мікрорівня (на рівні власної сім'ї) та індивідуального рівня особистості батьків. Цей процес відбувається поступово, починаючи з дитинства, коли ми вбираємо в себе образи поведінки матері, батька, бабусь та дідусів, братів та сестер. Готуючись до народження дитини, ми поступово крокуємо до народження себе як матері та батька.

Все своє життя по мірі того, як ростуть наші діти, ми навчаємося бути батьками, постійно набуваючи навички і якості, необхідні для їх виховання та розвитку. Батьківська сім'я створює умови для формування батьківства, а наша сім'я – умови для його реалізації. У кожного процес усвідомлення батьківства відбувається індивідуально. Відповідальне батьківство розглядається як складова усвідомленого батьківства. В свою чергу усвідомлене батьківство визначається як «форма батьківства, яка базується на відповідальному ставленні батьків чи осіб, які їх замінюють, до створення умов для повноцінного розвитку дитини з урахуванням її особливостей [52].

Фактори що обумовлюють формування батьківства, можливо поділити на зовнішні та внутрішні, які співвідносяться з вищенаведеними рівнями. До зовнішніх відносяться фактори макросистеми, мезосистеми та мікросистеми, до внутрішніх – фактори індивідуального рівня тобто індивідуальність людини, особливості її особистості.

На індивідуальному рівні батьківство формується під впливом особистісних та індивідуально-типологічних особливостей людини, її досвіду. Ідеал батька і матері являється складовою ідеалу чоловіка і жінки відповідно та

одночасно складає загальний ідеал батьківства. Іноді цей образ виникає на основі позитивного прикладу своїх батьків, іноді – по контрасту зі спогадами про своє «важке» дитинство.

Науковці розрізняють дві стратегії реалізації батьківства. Перша ґрунтується на сприйнятті особою народження дитини як обмеження, в тому числі і для самореалізації. В рамках другої в народженні дитини вбачається поява нових можливостей. Домінуюча негативна суб'єктивна оцінка батьківської ролі з часом призведе до дисгармонії дитячо-батьківських стосунків в родині. Найбільш оптимальною для дитини і батьків є друга стратегія, оскільки її реалізація через співрозвиток, співпрацю, співтворчість створює найкращі умови для розвитку особистості дитини, надає можливість батькам реалізувати себе як особистостям [36, 54].

В сучасному світі жінкам і чоловікам доводиться долати існуючі стереотипи, адаптувати традиції сімейного життя виховання дітей до вимог часу. Якщо жінки мають краще вміння пристосовуватися і успішно освоюють нові ролі, то для багатьох чоловіків зміни усталених канонів породжують значні труднощі. Освоєння нових ролей помітно вплинуло на психіку і поведінку представників обох статей. Якщо сучасні жінки мають розвивати в собі незалежність, рішучість, наполегливість, стійкість, ініціативність, то втрата чоловіками монополії у цих традиційних для них сферах спонукає розвивати в собі здатність до компромісу, співпраці, порозуміння, вміння ставити себе на місце іншої людини, що у багатьох чоловіків та жінок породжує певні труднощі.

2.2. Я-батько/мати як соціальна роль сучасної людини

За даними транзактного аналізу Е. Берна, людина має три ролі: дорослий, дитина, і батьківська роль. Батьківська Я- роль, дорослого і дитини присутні в будь-якому віці особи. Коли дитина маленька, вона піклується і імітує батьківську роль в грі з іграшками. Розглядаючи батьківську роль можна виділити 3 її категорії: турботливу, підтримуючу і засуджуюче-критикуючу[44].

Дбайлива батьківська роль полягає в тому, щоб годувати і готувати комусь, піклуватися, мити, провести, зустріти, допомагати нести сумку, підтримувати грошима і т. д.

Часто людям легше піклуватися про когось, ніж підтримати за допомогою слова. Така тенденція передається з покоління в покоління, коли люди пережили війну і голод, проявляти свою любов і турботу у здобутті продовольства і безпеки. Але це було тоді і як модель освіти перейшла до наших батьків. Зараз ми живемо у відносно спокійний час, де первинні потреби задовільнені, тому виникла наступна більш суттєва потреба в теплоті, прийнятті, підтримці.

Підтримуюча батьківська роль це – підтримка людини словами або поглядом, посмішкою або просто обіймами в потрібний момент. У таких людей з сильною розвинутою роллю підтримуючої батьківської позиції добре розвинені емпатія, вміння ставити себе на місце іншої людини, співчувати, розуміти і чути, підтримувати.

Засуджуюча, критикуюча батьківська роль – це будь-яка оцінка, зауваження, критика, засудження. Такі люди часто судять себе і оточуючих. Завжди буде хтось краще, ніж той, кого вони засуджують. Така роль також необхідна і важлива для людини, щоб зрозуміти, що він любить і що ні, щоб зрозуміти свої бажання і уподобання і принципи [1, 9].

У позитивному змісті ця роль допомагає іншим змінити щось, щоб стати більш професійним, наприклад, в робочій групі. Стати більш цілеспрямованою і більш дисциплінованою, краще вчитися і працювати ефективніше. Тим не

менш, така критика і засудження актуальні в той момент, коли людина може зупинити себе, не наступивши на особисті кордони, кордони його членів сім'ї або колег. Засуджуючу батьківську роль завжди необхідно тримати під контролем.

Коли ця роль сильно виражена, людина критикує всіх і незадоволені всім, поруч з ним незатишно, в родині така людина деспот, він сам страждає, що багато друзів і власні дорослі діти відвернутися від нього. На роботі така людина може піти по головах, але потрапляє у власні пастки осуду, коли справа доходить до засудження начальства і влади, в результаті людина втрачає свою роботу. Тому, якщо людині легко критикувати і засудити, то ця батьківська роль завищена. Необхідно розвивати більше партнерства, намагатися поважати думку іншої людини, замінити суперечку на діалог [70].

Становлення батьківства є дозрівання його компонентів й оформлення їх у певну психологічну структуру. Формування батьківства є оформлення батьківства у вигляді певного стилю батьківської поведінки й вдосконалення її в процесі взаємодії батька (матері) з дитиною. Розвиток батьківства – це єднання вже здійсненого з потенційно можливим через перехід з індивідуального на надіндивідуальний рівень батьківства (від я- батьківства до ми-батьківства. Перетворення батьківства – це саморозвиток, зміна вектора, кардинальнее подолання стилю батьківського виховання, що склався, відповідно до переосмислення батьківських цінностей, зміни соціальної ситуації в період розвитку дитини.

2.3 Психологічні параметри усвідомленого батьківства

Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних та мало розроблених областей сучасної науки. Актуальність її вивчення обумовлена протиріччями між гостротою демографічних проблем, які пов'язані з падінням народжуваності, великою кількістю сімей, що розпадаються, лавиноподібним збільшенням кількості дітей-сиріт при живих батьках, зі зростанням кількості випадків жорстокого ставлення до дитини та недостатньою розробленістю програм соціальної та психологічної допомоги молоді, яка є потенційними батьками.

Шлюбно-сімейні та батьківські уявлення старшокласників відрізняються недостатньою повнотою, невисокою оцінкою себе як майбутнього подружжя. Уявлення про кохання, майбутнє сімейне життя, а також майбутнє батьківство є слабкими, уявлення про майбутнє сімейне життя формуються переважно в батьківській сім'ї, а уявлення про чоловіка і жінку складаються у сфері взаємовідносин з протилежною статтю. Аналіз розходжень в уявленнях майбутнього подружжя дозволив досліднику І. Гребенникову виявити такі особливості: найчастіше партнери мають різні уявлення про участь батька та матері у догляді за дитиною, у вихованні кооперацію домашньої праці і свою участь у ній, про виховання дітей взагалі, способи проведення вільного часу, планування бюджету.

Формування усвідомленого батьківства дітей та підлітків – це цілеспрямована системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють виробленню та удосконаленню когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також особистісної позиції молоді щодо майбутнього батьківства для створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини [10, 24].

Усвідомлене батьківство означає усвідомленість у всіх видах взаємодії з дитиною. Воно також передбачає глибокий зв'язок із дитиною й розвиток її особистості.

Щоб стати усвідомленими у вихованні дитини, необхідно по-новому поглянути на її поведінку й почати усвідомлено ставитися до її потреб. Простіше кажучи, слід побачити дитину такою, якою вона є, усвідомивши її внутрішню сутність. При цьому усвідомлене батьківство не означає вимогу дотримуватися тих чи інших суворих правил або не робити для дитини жодних обмежень.

Батьки в усьому світі стверджують, що їх головне завдання – правильно виховати дитину. Однак експерти в галузі усвідомленого батьківства переконані, що батькам не менш важливо самим стати більш усвідомленими й розвинути свої особистісні якості. Це – шлях до ефективного виховання дітей.

Щоб краще зрозуміти, що таке усвідомлене батьківство, варто ознайомитися з основними засадами цього підходу. Упродовж багатьох років батьки виховують дітей за принципом: «Я – батько/мати, а ти – дитина, тому ти маєш слухати мене, бо й мене так виховували» [17, 22, 46].

Усвідомлене батьківство передбачає певні принципи виховання:

1. Зосередження на довгострокових цілях. Недисциплінованість і неслухняність дитини можуть викликати у батьків негативні емоції. Якщо вони не здатні дати їм раду, вони не можуть бути усвідомленими. Секрет у тому, щоб зосередитися на довгострокових цілях і будувати взаємини з дитиною, ґрунтуючись на любові, довірі та співчутті.

2. Більше слухати, менше говорити. Бути уважними до того, що хоче сказати дитина. Ставити їй запитання, щоб ознайомитися з її точкою зору. Так дитина зрозуміє, що її чують і цінують.

3. Вибачати. Усім властиво помилятися, особливо дітям. Замість покарання дитини необхідно допомогти їй зрозуміти, у чому вона не зовсім права. Вибачати їй – і вона намагатиметься не повторювати своїх помилок.

4. Сприймати дитину на глибокому рівні. Навчитися бачити і приймати не тільки зовнішність і поведінку дитини, а і її внутрішню сутність. Варто дотримуватись такого сприйняття в усіх видах взаємодії батьків з дитиною.

5. Розібратись з власними проблемами. Час від часу вчинки дитини можуть викликати у батьків болісні спогади чи асоціації. Важливо дати їм раду, перш ніж вони почнуть шкодити батькам і дітям. Батькам необхідно розібратися в собі самостійно або обговорюючи це з психологом. Батьківська невпевненість не повинна впливати на виховання дитини.

6. Ввічливе спілкування. Говорити з дитиною, як з дорослим – виявляти до неї повагу й люб'язність. Батьки – перші вчителі в житті дитини, тому їм потрібно навчити дитину розмовляти з тими, хто поряд, і відповідати їм. Дитина обов'язково засвоїть батьківські уроки й застосовуватиме їх у майбутньому.

7. Створення мирної атмосфери, сповненої любові. Дитина однаково сприймає як позитивне, так і негативне. Тому батькам потрібно створити позитивну обстановку, у якій дитина почуватиметься безпечно. Така атмосфера сприятлива для здобуття дитиною нових знань і дослідження навколишнього світу. Будь-які негативні фактори можуть зашкодити дитині, викликаючи в неї фобії або затримуючи її розвиток.

8. Поводьтесь так, як ви хочете, щоб поводитися дитина. Діти чинять так, як чинять батьки, а не так, як вони їм говорять. Відтак перш ніж навчити їх чогонебудь, необхідно показати позитивний приклад. Будти послідовними у своїх словах і діях. Якщо слова не збігатимуться з діями, це спантеличуватиме дитину.

9. Укладення розпорядку справ на щодень. Коли в домі встановлено розпорядок, дитина знає, що й коли потрібно робити. Якщо дитина змалечку живе за розпорядком, вона сприймає його як природну частину буття. Коли життя дитини супроводжують порядок і передбачуваність, вона відчувається в безпеці.

10. Бути чуйними. Перш ніж тим чи іншим чином реагувати на поведінку дитини, необхідно подумати як би самі батьки вчинили на її місці. Так можна наблизитися до розуміння її точки зору і правильно відреагувати. Коли є виявлення чуйності з боку батьків, дитина довірятиме і радитиметься з ними.

11. Виявляти до дитини безумовну любов. Усім подобається, коли їх люблять, і діти – не виняток. Батьківська безумовна любов допомагає їм почуватися впевнено й безпечно. Діти дуже чутливі до емоцій батьків, тому будь-які негативні емоції можуть їх лякати або дезорієнтувати.

12. Розділення домашніх обов'язків. Визначення для дитини простих домашніх обов'язків – це не тільки розвиватиме її відповідальність, а й допоможе їй відчутти себе частиною сім'ї. Не забувати дякувати дитині за виконану роботу й говорити, як ви цінуєте те, що вона робить.

13. Розвиток здібностей дитини. Кожна дитина має потенціал і таланти. Допомога дитині реалізувати її потенціал. З'ясування, які саме здібності має дитина, і допомога їх розвинути. Заохочення дитину цікавитися різними речами. Спілкування з дитиною про те, що її захоплює, займатися спільними справами і пропонування допомоги.

14. Розвиток взаємин. Зміцнення й розвиток стосунків з родичами та друзями. Пояснення дитині необхідність мати здорові взаємини.

15. Залишатися здоровими і щасливими. Зрозуміло, усі батьки хочуть, щоб їхні діти росли щасливими та здоровими. Для цього отрібно самим бути щасливими й дотримуватися здорового способу життя. Важливо пояснювати дитині важливості здорових звичок. Батьки – головні люди в житті своїх дітей, тому їм слід дбати про власне фізичне та психічне здоров'я.

Для усвідомленого батьківства важливо не тільки дотримуватися цих принципів, а й уникати тих чи інших помилок [6, 46, 47].

Помилки, що їх припускаються батьки:

1. Ставлення до дитини як до своєї власності. Батьки мають просто допомагають їй рости й розкривати потенціал. Необхідно допомогти в цьому дитині і добре розуміти її потреби, які з віком змінюються.

2. Поспіх. Виховання дітей потребує від батьків терпіння. Не варто приймати поспішних рішень. Необхідно дати собі певний час, щоб зрозуміти точку зору дитини, і тільки після цього варто робити висновки. Батьківське терпіння допомагає дітям довіряти їм і покладатися на них.

3. Проектування своїх особистих цілей на дитину. Дитина не зобов'язана досягати того, чого батьки самі колись не досягли. Дитина має свої цілі та прагнення. Необхідно допомогти дитині з'ясувати їх.

4. Встановлення для дитини занадто великої кількості обмежень: якщо на всі її прохання батьки відповідають «ні», вона припинить запитувати у них дозволу, тому що наперед знатиме всі відповіді.

5. Бурна емоційність у реагуванні на поведінку дитини. Найчастіше батьки емоційно реагують на погану поведінку дитини. Більш зрілою реакцією є розмова з дитиною. Перш ніж різко відреагувати на поведінку дитини, варто зупинитись і пошукати ефективніший спосіб. Розмова допоможе зрозуміти причини дитячої поведінки і виробити спосіб ефективнішої поведінки.

6. Черезмірна суворість й жорсткість з дитиною. Встановлення правил, але передбачення умов, за яких вони можуть бути пом'якшені [21, 23, 46].

Рекомендації щодо усвідомленого виховання:

Кричати на дитину або нав'язувати їй точку зору лосить легко. Набагато складніше виявляти зрілість у вихованні дитини: цінувати її думку, поважати її погляди. Метод усвідомленого батьківства пропонує декілька практичних порад, як його застосовувати.

1. Виявлення поміркованості у своїх очікуваннях. Маючи завищені очікування від дитини, батьки чинять на неї тиск, домагаючись її відповідності цим очікуванням. Варто дозволити дитині вільно розвиватися і ставити перед нею завдання, відповідні її віку.

2. Ставлення до дитини серйозно. Не критикувати її і не насміхайтеся над її діями або думками. Це погано позначається на її впевненості в собі. Дитина може припинити ділитися з дорослими своїми думками. Замість цього варто уважно слухати, що говорить дитина, і висловлювати свою думку із цього приводу.

3. Не втручатися. Батьки часто піддаються спокусі втрутитися в життя своєї дитини. Але це може відштовхнути дитину від них. Втручатися в життя дитини потрібно тільки за крайньої потреби, у решті випадків слід давати їй

достатньо простору відповідно до її віку. Надання дитині змоги самостійно приймати рішення, за потреби висловлювати необхідні для цього поради.

4. Регулювання своїх емоцій. Коли дитина не слухає батьків, легко розсердитися або засмутитися. Але краще зберігати спокій і залишатися добрими в будь-якій ситуації.

5. Практикування медитації й релаксації. Медитація допоможе батькам налагодити зв'язок зі своїм внутрішнім «я» та зі своїми почуттями. Коли ваша свідомість вільна, ви стаєте терплячими й доброзичливими, і це допомагає знаходити спільну мову з дитиною.

Усвідомлене батьківство здатне змінити наше уявлення про виховання дитини. І це добре, адже завдяки дітям ми й самі стаємо кращими. Усвідомлене батьківство – наш помічник у створенні ідеального середовища для фізичного, розумового й духовного розвитку дитини [4, 16, 45].

Форма усвідомленого батьківства включає такі складові компоненти, як:

1. ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності);
2. батьківські установки та сподівання;
3. батьківське ставлення;
4. батьківські почуття;
5. батьківські позиції;
6. батьківську відповідальність;
7. стиль сімейного виховання.

Кожен із компонентів усвідомленого батьківства, за Р. В. Овчаровою, охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії) [12, 35].

Усвідомлене батьківство – один з найсучасніших трендів у вихованні дитини. Передбачає активну життєву позицію у купі з веденням здорового способу життя і чуйним ставленням до власних потреб. Якщо батьки усвідомлено не ставитимуться до своїх суб'єктивних потреб, дитина також не зможе бути уважною стосовно своїх персональних бажань [2, 19].

Висновки до розділу 2

Аналізуючи науково-практичну літературу, яка присвячена висвітленню соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, можна констатувати, що:

У науці батьківство як феномен вивчається в різних галузях: педагогіці, психології, соціології, соціальній роботі. Особливу увагу до феномена батьківства вчені різних галузей науки стали приділяти в останні десятиріччя.

За визначенням Р.В. Овчарової батьківство – це соціально-психологічний феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. Як надіндивідуальне ціле батьківство включає в себе подружню пару, яка вирішила дати початок новому життю, та саму дитину.

Сучасні дослідження в рамках психології, соціології та педагогіки показали, що останнім часом спостерігається дефіцит батьківської любові, тобто ослаблення батьківської уваги до власних дітей. Сформована ситуація посилюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної культури батьків, їх невмінням і небажанням усвідомлено та відповідально займатися вихованням своїх дітей.

На основі аналізу наукових підходів вчених усвідомлене батьківство розглядається як явище, що відображає форму батьківства, яка включає в себе сукупність якостей, знань, вмінь, навичок і передбачає виховання, навчання, розвиток дитини з метою забезпечення процесу формування всебічної та гармонійної особистості. Важливою складовою процесу підготовки хлопців та дівчат до майбутнього сімейного життя є формування усвідомленого батьківства, як складного, системно організованого та відносно стійкого утворення, спрямованого на оптимальну адаптацію до виконання функцій батьків та ефективне функціонування в майбутньому сімейному житті.

Батьківство відіграє значну роль у житті конкретної особистості. Протягом усього життя батько/мати залишається значущою фігурою для індивіда.

У період планування, очікування дитини та її раннього дитинства сім'я потребує професійної соціально-психологічної підтримки, спрямованої на створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї для розкриття емоційного, інтелектуального і соціального потенціалу сім'ї загалом з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дитини, профілактики порушень психічного розвитку і девіацій в її поведінці.

Першим університетом життя для дитини є сім'я, в якій народилася дитина. Основне батьківське завдання - виростити зрілу та відповідальну людину. І які б якості батьки не намагалися розвивали в дитині, головне – будувати виховання на любові.

При всій важливості соціально – економічної функції сім'ї, потрібно відрізнити її від домогосподарства, яке може вести і окрема людина, і група людей, які непов'язані родинними стосунками. Так само і сумісне територіально обмежене проживання не може бути сьогодні визначальним для розуміння сім'ї. У всі часи основою сім'ї залишається чисто біологічне розуміння шлюбної пари, що сумісно мешкає зі своїми нащадками і/або представниками старших поколінь.

Формування батьківства можливе лише за умов проведення аналізу та розуміння власного підходу до виховання й розвитку дитини на основі дослідження різноманітних як теоретичних, так і практичних підходів до формування усвідомленого батьківства. Комплексна соціально- педагогічна діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні майже відсутня.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА

3.1. Вибір та обґрунтування методів дослідження

У дослідженні прийняли участь 22 особи з терміном батьківства: 2-33 р. З них: 14 матерів, 8 батьків. Вікова категорія досліджуваних 31-59 років, з середнім та вищим рівнем освіти.

Для дослідження готовності чоловіків і жінок до батьківської ролі були обрані такі методики:

1) Опитувальник «Свідоме батьківство». Розроблений М.О.Єрмікіною. Опитувальник реалізує системний, діагностично-розвивальний підхід до оцінки оцінці себе як батька, батьківських установок і очікувань, відносини, почуттів, позицій, відповідальності, стилю сімейного виховання; оцінці джерел знань і уявлень про батьківство. Пропонований опитувальник виконує три функції:

1. діагностичну,
2. рефлексивну,
3. стимулюючу.

Даний опитувальник можна використовувати при індивідуальній діагностиці батька, для констатації усвідомленості батьківства, а також при роботі з подружньою парою для оцінки узгодженості позицій обох батьків з різних компонентів суб'єктивного аспекту батьківства. Завдяки порівняльному аналізу відповідей подружжя, можна виявити конфліктні позиції, а також позиції подружнього невідповідності в компонентах батьківства. Опитувальник має дві форми - для батьків та матерів [70].

2) Методика «Лики батьківської любові» А.Н. Волкової. Дослідження особливостей проявів батьківської любові. Даний опитувальник допомагає матері та батьку оцінити на яких засадах будується їх любов до дитини.

Методика включає в себе 15 питань, які характеризують батьківську любов різними твердженнями [72].

3) Методика вивчення батьківських установок (Parental Attitude Research Instrument - PARI) призначена для вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя (сімейної ролі). Автори – Е.С. Шефер і Р.К. Белл, методика адаптована Т.В. Нещерет.

Опитувальник PARI включає 115 тверджень про сімейне життя і виховання дітей. У нього закладені 23 шкали, що стосуються різних сторін відносин батьків до дитини і життя в сім'ї, в кожній з шкал по 5 питань. З них 8 шкал описують ставлення до сімейної ролі і 15 стосуються батьківсько-дитячих відносин [66].

Тест «Стилі спілкування і виховання» Овчарової Р.В. Цей тест дозволяє визначити переважний стиль виховання і взаємодії батьків з дитиною. Послідовність батьківських поглядів на батьківство має велике значення. Якщо між батьками немає згоди, вони оцінюють один і той же вчинок по-іншому, і мама може похвалити за те, що сварить батько, і навпаки. Дитина в цьому випадку не розуміє, що насправді правильно, а що ні, вона ні в чому не може бути впевнена, а тому не відчуває себе в безпеці. Не розуміючи вимог до нього, дитина не може нормально розвиватися, живе в стані психологічного стресу. Діти, які ростуть в таких умовах, знаходяться під загрозою розвитку неврозів [65].

3.2. Аналіз емпіричних даних

Загальну вибірку респондентів ми поділили на 4 групи за критерієм тривалості досвіду батьківства:

- перша група – батьки дітей до 5 років (5 осіб) – ЕГ1;
- друга – батьки, що виховують дітей від 6 до 10 років (5 осіб) – ЕГ2;
- третя група досліджуваних – батьки дітей від 11 до 20 років (6 осіб) – ЕГ3;
- четверта – це батьки з терміном батьківства понад 20 років (6 осіб) – ЕГ4.

Кожна з проведених методик розкривала певні аспекти батьківської Я-ролі.

Дослідження батьківських поглядів (методика PARI) показала результати по таким поглядам(таб. 1):

ЕГ1:

- Відношення до сімейної ролі – середній рівень.
- Оптимальний емоційний контакт з дитиною – середній рівень.
- Надмірна емоційна дистанція з дитиною – низький рівень.
- Надмірна концентрація на дитині – середній рівень, але вищий ніж у 3-х інших групах.
- Побутовий рівень – середній рівень, але вищий серед 4-х ЕГ.
- Педагогічний компонент – середній рівень, але вищий серед 4-х ЕГ.

ЕГ2:

- Відношення до сімейної ролі – середній рівень.
- Оптимальний емоційний контакт з дитиною – середній рівень.
- Надмірна емоційна дистанція з дитиною – середній рівень, проте найвищий серед 4-х ЕГ.
- Надмірна концентрація на дитині – середній рівень.
- Побутовий рівень – середній рівень.
- Педагогічний компонент – середній рівень.

ЕГ3:

- Відношення до сімейної ролі – середній рівень.

- Оптимальний емоційний контакт з дитиною – середній рівень.
- Надмірна емоційна дистанція з дитиною – середній рівень.
- Надмірна концентрація на дитині – середній рівень.
- Побутовий рівень – середній рівень.
- Педагогічний компонент – середній рівень.

ЕГ4:

- Відношення до сімейної ролі – середній рівень.
- Оптимальний емоційний контакт з дитиною – середній рівень, проте нижчий серед 4-х ЕГ.
- Надмірна емоційна дистанція з дитиною – середній рівень, проте нижчий серед 4-х ЕГ.
- Надмірна концентрація на дитині – середній рівень, проте нижчий серед 4-х ЕГ.
- Побутовий рівень – середній рівень.
- Педагогічний компонент – середній рівень, проте нижчий серед 4-х ЕГ.

Відношення до батьківської ролі в усіх 4-х групах знаходилось на задовільному середньому рівні, проте серед них найвищий показник фіксувався саме у батьків з найменшим терміном батьківства – до 5 років. Можна припустити, що в цей період максимально загострені і задіяні всі навчені батьківські системи і програми, отримані впродовж життя. Людина з усіх сил намагається для себе і оточуючих відповідати ролі матері або батька, відповідно.

Рівень емоційного контакту дещо зростає у групі батьківства 11-20 років. Можна припустити, що в період пубертатного розвитку дитини, формування її самооцінки, дорослості та самостійності батьки намагаються відновити емоційний контакт з дитиною, налагодити зв'язок та теплі відносини, виправити помилки виховання. 10-20 років батьківства у частині випадків також співпадає з кризою середнього віку батьків. Незадоволеність собою,

своїми успіхами у батьків перекладається на незадоволеність дітьми, що починає віддаляти їх один від одного, ставати причиною внутрішніх конфліктів та напруження.

Для вікової категорії батьківства понад 20 років відзначається зменшеною концентрацією на дитині.

Концентрація на дитині, побутовий та педагогічні аспекти зростають у групі батьківства до 5 років. Натомість лінія батьківства 6-11 років відзначається спадом по цих позиціях.

Емоційна дистанція з дитиною присутня у всіх опитаних, найбільше у групи батьківства 6-10 років.

За результатами шкали окремих компонентів батьківської ролі (таб.2) можна виділити такі результати:

	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	ЕГ4
• ВЕРБАЛІЗАЦІЯ	Вище середнього.	Вище середнього.	Вище середнього.	Вище середнього.
• ВІДЧУТТЯ САМОПОЖЕРТВИ	Середній.	Середній.	Середній.	Середній, вищий серед 4-х ЕГ.
• СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ	Середній.	Середній.	Середній.	Середній, вищий серед 4-х ЕГ.
• РОЗДРАТОВАНІСТЬ	Низький.	Середній.	Середній.	Низький.
• ПОНАДАВТОРИТЕТ БАТЬКІВ	Високий.	Середній.	Середній.	Середній.
• ПАРТНЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ	Середній.	Середній.	Середній.	Середній.

• БЕЗУЧАСНІСТЬ ЧОЛОВІКА	Середній.	Середній.	Середній.	Середній.
• ПРИГНІЧЕННЯ СЕКСУАЛЬНОСТІ	Середній.	Середній.	Низький.	Низький.
• ДОМІНУВАННЯ МАТЕРІ	Середній.	Середній.	Середній.	Середній.
• НЕСАМОСТІЙНІСТЬ МАТЕРІ	Високий.	Високий.	Високий.	Високий.

Високі показники демонструє аспект «понадавторитету» батьків, які відзначаються найвищим рівнем у перші роки батьківства, і йдуть на спад, проте починають знову підвищуватись у період батьківства понад 20 років. Досвідчені батьки прагнуть ділитись досвідом, мати значимість і вагу у прийнятті рішень своїх дорослих дітей, впливати на молодих батьків, що прагнуть самостійності і повної сепарації. Сімейні конфлікти у цей період також мають найвищі показники.

Варто зазначити, що факт «вербалізації» у всіх категоріях батьків на дость високому рівні і з часом суттєво не змінюється.

Самим показовим аспектом даної методики слід виділити «несамостійність матері». Результати даного аспекту яскраво демонструють цю жіночу проблему. І чим старші матері за терміном батьківства, тим вищі показники переживання несамостійності ми отримуємо.

Опитувальник усвідомленого батьківства (таб. 3) представляє нам такий результат:

ЕГ1:

Батьківські позиції – показник 21,5 з 30.

Батьківські почуття – показник 24,7 з 30.

Батьківська відповідальність – показник 27,2 з 30.

Сімейні цінності – показник 22,2 з 30.

Батьківське ставлення – показник 27,7 з 30.

ЕГ2

Батьківські позиції – показник 21 з 30.

Батьківські почуття – показник 25,3 з 30.

Батьківська відповідальність – показник 26,2 з 30.

Сімейні цінності – показник 21,6 з 30.

Батьківське ставлення – показник 26,3 з 30.

ЕГ3:

Батьківські позиції – показник 25,3 з 30.

Батьківські почуття – показник 23,6 з 30.

Батьківська відповідальність – показник 26 з 30.

Сімейні цінності – показник 20,6 з 30.

Батьківське ставлення – показник 27,3 з 30.

ЕГ4

Батьківські позиції – показник 23,6 з 30.

Батьківські почуття – показник 23 з 30.

Батьківська відповідальність – показник 25 з 30.

Сімейні цінності – показник 21,2 з 30.

Батьківське ставлення – показник 26,4 з 30.

На достатньо високому рівні спостерігається «батьківське ставлення» у всіх 4-х категоріях батьків.

Показники «батьківських позицій» підвищуються у категорії батьківства 11-20 років.

Найнижчий показник «сімейних цінностей» зберігається протягом усіх періодів батьківства.

Тест «Стилі спілкування і виховання» (таб. 4) ілюструють у середньому переважний демократичний стиль виховання у родинах:

ЕГ1: значення 26,7 з 30;

ЕГ2: значення 25,3 з 30;

ЕГ3: значення 24 з 30;

ЕГ4: значення 27,2 з 30.

Проте у період батьківства 11-20 р. демократичний стиль загострюється до авторитарного.

З усіх учасників 80% батьків використовують саме демократичний стиль виховання (таб. 5), авторитарним і ліберальним користуються 13% і 7% батьків відповідно.

Опитувальник «Лики батьківської любові» (таб. 6) на прояв емоційної сфери батьківства ілюструє низькі показники проявів батьківської любові що фіксуються нижче середнього рівня у категорії батьків з досвідом батьківства 11-20 років. Решта батьків демонструють показники вище середнього рівня. Але, в загальному, результати прояву батьківської любові невисокі:

ЕГ1: значення 10,2 з 15;

ЕГ2: значення 9 з 15;

ЕГ3: значення 8 з 15;

ЕГ4: значення 10,5 з 15.

У процесі проведення емпіричного дослідження назви опитувальників для учасників були навмисно змінені за для зменшення ризику можливого ідеалізування відповідей і отримання коректних даних щодо показників різних аспектів батьківства. Тема опитування для учасників звучала як «Дослідження сучасного батьківства». Навіть при такому підході у процесі дослідження було помітне уникання від участі чоловіків. Від тих чоловіків, хто взяв участь демонструвалось невдоволення, а також претензії щодо «незрозумілості» питань опитувальників про можливий емоційний стан жінки у сім'ї, її потреби. Попередній аналіз цих фактів дозволяє припустити низький рівень емпатії батька по відношенню до матері у сім'ї.

3.3. Психологічні рекомендації

Даний перелік рекомендацій адаптований для батьків з різним терміном батьківства. Також він є актуальним для молоді, що тільки готується стати батьками.

Мета роботи – оптимізація та корекція дитячо-батьківських відносин. Корекція особистісного психологічного стану, свідомих та підсвідомих батьківських і гендерних установок.

- поліпшення розуміння батьками власної дитини, особливостей і закономірностей його розвитку;
- розвинення здатності до емпатії, до розуміння переживань, станів і інтересів один одного;
- вироблення навичок адекватного та рівноправного спілкування, здатності до запобігання і вирішення міжособистісних конфліктів;
- усунення дезадаптивних форм поведінки
- визначення каналу «сили» і способів екологічного психологічного розвантаження
- розвиток уміння адекватного реагування в проблемних і стресових ситуаціях,
- навчання прийомам саморегуляції психічного стану.
- зміцнення впевненості батьків у власних виховних можливостях;
- формування позитивної установки на ставлення до навколишнього світу.
- аналіз сімейних цінностей.
- розрахунок прав та обов'язків гендерних ролей у сім'ї.
- налагодження тілесної сенсорики як профілактики нездорових звичок.

Методи роботи, що використовуються у тренінгу: дискусія, ігрова терапія, тілесно-орієнтована терапія, арт-терапія, психодрама, індивідуальна консультація.

У групі беруть участь від 8 до 15 батьків (сімейна пара чи один з батьків).

Висновки до розділу 3

На базі результатів проведеного емпіричного дослідження можна зробити такі висновки:

Тема проблем батьківства одна з найактуальніших у сучасному суспільстві батьків з різним терміном батьківського досвіду. Несамостійність матері, безучасність чоловіка у сім'ї, посередній рівень сімейних цінностей як батьків, так і матерів, дистанціювання і недостатній прояв любові до дітей говорять нам про проблему суспільства високого рівня.

Протягом життя кожна людина проходить певний шлях навчання: базовій грамотності, формування професійних навичок. І виходячи у самостійне життя створюючи родину не знає як себе поводити у батьківській/ материнській ролі. Досвід батьків попереднього покоління викревлений суб'єктивними позиціями береться за основу у новоствореній родині.

За результатами опитувальників, початок батьківства (до 5 років) супроводжується кращими показниками досліджених аспектів батьками. Проте чоловіки відзначають домінування жінок у цей період. У батьків зростає побутовий та педагогічний компонент. Вірогідно це – прагнення проявити свою нову батьківську Я-роль. В цей період проходить адаптація до нової позиції, яка вимагає зважених рішень і прояву сили волі, особистісної відповідальності по відношенню до дитини, її потреб. Початок батьківства тісно пов'язаний з міцним емоційним контактом матері і дитини. Жінці небезпечно усе піклування та спілкування з дитиною брати на себе, адже таким чином заторможується роль батька і його емоційна участь у розвитку дитини.

В період батьківства 6-10 р. починають падати показники по емоційному зв'язку з дитиною. Матері відзначають дистанціювання чоловіка. Знижується загальний педагогічний та побутовий рівень, проявляється емоційне дистанціювання з дитиною. Цей період повністю охоплює початок шкільного життя дитини і всю початкові класи навчання. Це період професійної «реінкарнації» матері. Хоча переживання матері як недостатньо самостійної зберігається і переживається усіма 4-ма групами.

Переживаючи пубертатний період дітей, їх дорослішання. Спад батьківської любові у період 11-20 р. батьківства свідчить про загострення сімейної ситуації, можливі емоційно нестабільні стани батьків, адже ця категорія у більшості перепадає ще й на особистісну кризу середнього віку батьків. Це час переосмислення ситуації, опитуваними відзначається бажання «виправити» помилки виховання. Час коли дитина перестає спиратись на волю батьків і авторитетну думку шукає серед однолітків або «кумирів». Емоційна нестабільність батьків через втрату контролю трансформується у загальну конфліктність, невдоволеність. У цей період батьківський стиль виховання з демократичного трансформується в авторитарний. У бажанні бути ближчими до дітей батьки вдаються до маніпуляцій, понадконтролю, втрачають емоційний баланс, тим самим відштовхуючи від себе дітей, які й надалі потребують емоційної підтримки та батьківської любові.

У період понад 20 років батьківства за результатами методик відзначається зниження концентрації на дитині і підвищуються показники батьківської любові. Це час професійного становлення дітей, їх остаточна сепарація від батьків. Часто болісна для батьків але необхідна для формування самостійності і відповідальності самих дорослих дітей. Для багатьох з них це час надбання себе у новій Я-ролі: батька, матері. Народження онуків, це як новий етап батьківства в якому бабусі і дідусі можуть ділитись своїм батьківським досвідом, підтримувати молодих батьків.

Батьківство як сфера особливого рівня відповідальності потребує уваги та формування обов'язкового світогляду кожної матері та батька. Розглядаючи показники наглядним фактом виступає «задовільний» рівень всіх результатів. На жодному з аспектів немає високих показників, які б свідчили про значний рівень підготовки сучасних батьків до батьківської ролі. Але й немає критично низьких.

ВИСНОВКИ

Сучасні дослідження в рамках психології, соціології та педагогіки показали, що останнім часом спостерігається дефіцит батьківської любові, тобто ослаблення батьківської уваги до власних дітей. Проведене емпіричне дослідження підтверджує гіпотезу низької культури сімейних цінностей, посередній рівень усвідомленості батьківської позиції як серед матерів, так і серед батьків. Сформована ситуація посилюється недостатнім рівнем психолого-педагогічної культури батьків, їх невмінням і небажанням усвідомлено та відповідально займатися вихованням своїх дітей. На перший план внутрішньосімейних стосунків висувається подружжя, в той час як батьківство, соціальні зв'язки між батьками та дітьми стають другорядними. Слід зауважити, що важливим життєвим призначенням для подружжя виступає саме батьківство, а сформований та повноцінно функціонуючий інститут батьківства є показником цивілізованого розвитку суспільства.

У період планування, очікування дитини та її раннього дитинства сім'я потребує професійної соціально-психологічної підтримки, спрямованої на створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї для розкриття емоційного, інтелектуального і соціального потенціалу сім'ї загалом з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дитини, профілактики порушень психічного розвитку і девіацій в її поведінці.

Розглядаючи тему усвідомленого батьківства були розкриті такі теми:

Вивчені особливості формування та розвитку сім'ї в історичному та сучасному контексті. Яскраво прослідковується вплив культури і сучасних традицій на особливості та цінності новостворених сімей.

Був проаналізований вплив соціально-психологічних факторів на формування батьківства у сучасної молоді. Кар'єра та освіта пересувають створення сім'ї на пізніший життєвий період, а сучасні «child-free» тенденції, низки економічних криз пропонують сучасній молоді та новоствореним сім'ям ідеї щасливого бездітного життя. Відсутність фінансового благополуччя сімей спонукає батьків більше приділяти уваги здобуттю грошей, а виховання дітей

переноситься по важливості на другий чи третій план. Через що ми отримуємо кризу народжуваності та покоління, виховане у емоційному холоді, що демонструють нам результати емпіричного дослідження.

Розглядаючи роль батьківства у сімейних відносинах була з'ясована важливість комплексного підходу до формування даної сімейної ролі. Педагогічний, психологічний та соціальний компоненти надають важливі паттерни батьківській позиції. Емоційна, поведінкова і когнітивна складові при усвідомленому розкритті батьками стають запорукою успішної батьківської позиції, здорових сімейних відносин, цілісної психіки кожного члена родини та гармонійних відносин у сім'ї.

При дослідженні етапів і умов формування усвідомленого батьківського Я-образу була проаналізована робота Е.Берна «Транзактний аналіз», присвячена батьківській ролі, її характеристикам та особливостям. Відповідальна позиція, та розуміння батьківських обов'язків стають основними чинниками у досягненні успішної батьківської ролі. Формування усвідомленого батьківства можливе за умов проведення аналізу та розуміння власного підходу до виховання й розвитку дитини на основі дослідження різноманітних як теоретичних, так і практичних підходів до формування усвідомленого батьківства.

Батьківство є важливим елементом сімейного творення. Високий рівень відповідальності, розвинена емпатія, адекватний рівень самооцінки, вироблення реалістичних життєвих завдань, самореалізація у батьківстві дозволяють людині здійснити закладені потреби у любові, відчуті психічну цілісність, важливість і значимість. Стаж батьківства дорівнює віку дітей. Батьки навчаються і розвиваються разом із дітьми, отримують нові знання, набувають якостей та навичок, необхідних для виховання та розвитку дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А.В. Батьківство як психологічний феномен/ А.В.Андрейко//Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України/ За редакцією академіка С.Д.Максименка. –К.6 Міленіум, 2006. Вип. 29.604с. –С 57 –63.
2. Бартків О. С. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти / О.С. Бартків // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 23. – С. 192-195
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях: Навч. посіб./ О.В. Безпалько. - К.: Логос, 2003. – 208 с.
4. Буніна Л.М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства / Л.М.Буніна // Діти –батьки –сім'я. –Вип. 3. –К., 2005. –С. 9-16.
5. Буніна Л.М. Соціально-педагогічний підхід до розуміння сутності батьківства / Л.М.Буніна // Педагогіка і психологія професійної освіти : Наук. - метод. журнал. – Л., 2004. – № 1. – С. 145-150.
6. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в північній Ірландії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Л.М. Буніна. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – 20с.
7. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї : навч. посібник /З.Г.Кісарчук, О.І.Єрмусевич. –К. : Главник, 2006. –128 с.
8. Кляпець О. Оптимізація побудови особистістю життєвих завдань, пов'язаних з шлюбом і сім'єю / Ольга Кляпець // Соціальна психологія. –2010. –№ 4. –С. 122–130.
9. Кравець В. Психологія сімейного життя: навч. посібник/ В.Кравець.– Тернопіль, 1995. –696 с.
10. Кувеньова О.Ф. Громадський побут українського селянства. – К.: Наукова думка. – 1966. – С.16-53.
11. Культура і побут населення України/ за ред. В. І. Наулко. – К.: Либідь. – 1993. – С.150-201.

12. Максимовська Н.О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Н.О. Максимовська – Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 20с.
13. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: навч посібник /Л.М.Маценко (вид. 2-ге, доп., перероб.). –К. : НАКККіМ, 2011. –293 с.
14. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства/ за ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Держсоцсужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с.
15. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення /За ред. А.Й.Капської. –К.: ДЦССМ, 2003. –184 с.
16. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: навч. практико зорієнтований посібник / В. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич. –Х.: Видавництво “Точка”, 2007. –192 с.
17. Постовий В. Г. Сучасна сім'я та її педагогіка / В. Г. Постовий. –К.: Освіта, 1994. –63 с.
18. Стельмахович М. Г. Новітні перспективи сімейного виховання // Рідна школа, 1998 . –№ 7–8, С. 23 –25.
19. Трубавіна І. М. Усвідомлене та відповідальне батьківство: спільне та відмінне / Трубавіна І.М. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 13 (272). – С. 96-101.
20. Філімончук А. В. Основи сімейних відносин: заняття 24–34 /А.В.Філімончук //Абетка щасливого сімейного життя: метод. посібник з курсу “Етика і психологія сімейного життя” [10-11 кл.]. –Житомир: ЦНТЕІ, 2008. –С. 71 –107
21. Шевченко Н.Ю. Соціально- педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини: дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Н.Ю. Шевченко. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 155с.

22. Шкіряк-Нижник З. А., Непосатова-Курашкевич К. І. Сексуальна культура сімейних відносин. - Київ: Т-во. "Знання", 1990. - 46 с.
23. Юнда І. Ф., Юнда Л. І. Сексологічні основи сімейного життя. - Київ: Здоров'я, 1993. -208с.
24. Абрамова Г.С. Практическая психология. 6-е изд., перераб. и доп. / Г.С. Абрамова. – М.: Академический Проект, 2003. – 326 с.
25. Антонов А.И. Кризис семьи и родительства. Проблемы родительства и планирования семьи – М.: ИС. РосАН, 1992. – 36 с.
26. Бим-Бад Б.М., Гавров С.Н. Семья как социокультурный феномен // Модернизация института семьи: макросоциологический, экономический и антрополого-педагогический анализ. Монография.– М.: Интеллектуальная книга, Новый хронограф, 2010. – 120 с.
27. Гавров С. Н. Историческое изменение институтов семьи и брака. — М.: МГУДТ, 2009. — 366 с.
28. Девярых С.Ю. Феномен родительства: социально-психологический аспект: монография/ за ред. Сониной В.А., 2005. – 104 с.
29. Кон И.С. Отцовство как социокультурный институт . Педагогика, 2005. - № 9.
30. Кон И.С. Ребёнок и общество: уч. пособие. – М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2003. – 336 с.
31. Коротаяев А. В. Семья в социально-экономической структуре докапиталистических классовых формаций // История и филология древнего и средневекового Востока – М.: Наука, 1987, с.220.
32. Луценко Э.М., Некрасов Н.И. К вопросу о понятии «родительство» и его сущности. Учёные записки ОГУ. 2 (58), 2014. – с. 124-127
33. Макушина О.П. Склонность к различным аддикциям в современной семье / Психологический журнал. №4. – 2011.
34. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. -М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. - 319 с.

35. Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
36. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Шведова Н.Ю. – 19-е изд., испр. – М.: Рус.яз., 1987. – 750 с.
37. Пономарёв А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. – К. – 1989.
38. Руденко Р. И. Практикум по социологии. - М., 1999. - С. 335.
39. Синягина Н. Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений – М., 2001. – 96 с.
40. Смелзер Н. Социология. - М., 1994. - С. 389-426.
41. Фромм Э. Искусство любить. СПб., 2001. – 256 с.
42. Харчев А.Г. Социология воспитания (О некоторых актуал. социал. пробл. воспитания личности). - М.:Политиздат, 1990. – 220 с.
43. Чернова Ж., Шпаковская Л. Молодые взрослые: супружество, партнерство и родительство/ Laboratorium. Журнал социальных исследований. –СПб., 2010. – С. 19-43
44. Бойченко І. С. Сімейні цінності української молоді. ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики [Електронний ресурс] - 2019.- Режим доступу: <https://dismp.gov.ua/simejni-tsinnosti-ukrainskoi-molodi-informatsijni-materialy/>
45. Бурлуцька Т.Л. Гендерний аспект формування усвідомленого батьківства як соціально- педагогічна проблема. [Електронний ресурс] - 2018.- Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/78067655.pdf>
46. Єфімова Т. Усвідомлене батьківство: від теорії до практики [Електронний ресурс] - 2018.- Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/articles/parents/5881/>
47. Закон України «Про охорону дитинства» N 2402-III [Електронний ресурс] - 2001.- Режим доступу: [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)

- 48.** Ісаєва О.А. Сімейне виховання –запорука психічного здоров'я дитини. [Електронний ресурс] - 2016.- Режим доступу: <https://satanivska-gromada.gov.ua/simejne-vihovannya-zaporuka-psihichnogo-zdorovya-ditini-16-23-21-10-11-2016/>
- 49.** Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу [Електронний ресурс] - 1960.- Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12401/>
- 50.** Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: навч посібник /Л.М.Маценко (вид. 2-ге, доп., перероб.). –К. : НАКККіМ, 2011. –293 с.
- 51.** Мойсєєва О.А. Сім'я і семейні цінності. [Електронний ресурс] - 1916.- Режим доступу: https://mamatato.org/uk/news/104_sim-ya-i-simejni-cinnosti-5-osnovnikh-tradiciyi-.html
- 52.** Під ред. І. С. Клеціной. Гендерна психологія [Електронний ресурс] - 2009.- Режим доступу: <http://medbib.in.ua/roditelstvo-gendernom-aspekte-42122.html>
- 53.** Пірог Л.А. Формування батьківства як соціокультурного феномена [Електронний ресурс] - 2011.- Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NITSHB_2011/Psihologia/7_80651.doc.htm
- 54.** Подольська Є.А., Подольська Т.В. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей [Електронний ресурс] - 2009.- Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12208.html>
- 55.** Розпорядження Кабінету Міністрів України N 229. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки - [Електронний ресурс] - 2006.- Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
- 56.** Самсонова Л. А. Психологія: сім'я і здоров'я. [Електронний ресурс] - 2020.- Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29422/>
- 57.** Саніна Т. А. Материнство і батьківство. Гендер в деталях. [Електронний ресурс] - 2020.- Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/>

58. Центр у справах сім'ї та жінок. Варіанти визначень «сім'я» [Електронний ресурс] - 2016.- Режим доступу:

https://centre-wf.io.ua/s2436412/varianti_viznachen_ponyat_simya_i_rodina

59. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А.. Энциклопедический словарь [Електронний ресурс] - 2017.- Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>

60. Зимонина О.В. Ретроспектива семьи и семейных отношений в истории гуманитарных наук. [Електронний ресурс] - 2019.- Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/retrospektiva-semi-i-semeynyh-otnosheniy-v-istorii-gumanitarnyh-nauk>

61. Инфоурок. Опросник для родителей «Лики родительской любви» [Електронний ресурс] - 2020.- Режим доступу:

<https://infourok.ru/oprosnik-dlya-roditelej-lik-roditelskoj-lyubvi-4298264.html>

62. Лунина Т. В. Социология семьи:эволюция института брака [Електронний ресурс] - 2015.- Режим доступу:

<http://vrnbiz.ru/sociologiya-semi-evolyuciya-instituta-braka>

63. Миримова А. А. Объективные и субъективные факторы возникновения полигамии в обществе [Електронний ресурс] - 2007.- Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/obektivnye-i-subektivnye-factory-vozniknoveniya-poligamii-v-obschestve>

64. Ньюфелд Г., Матэ Г. Не упускайте своих детей [Електронний ресурс] - 2007.- Режим доступу: <http://psykaleidoskop.ru/pdf/ROD/rod07.pdf>

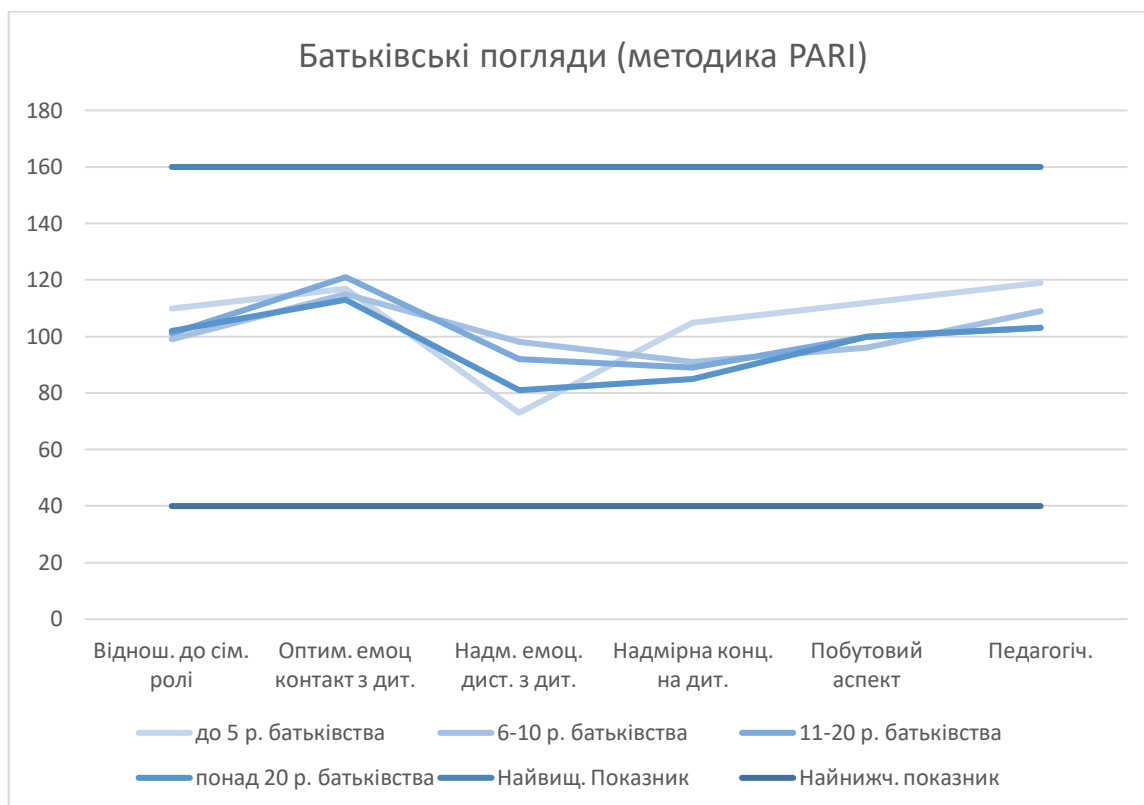
65. Образовательная социальная сеть. Тест «Стили воспитания» [Електронний ресурс] - 2012.- Режим доступу:

<https://nsportal.ru/detskiy-sad/materialy-dlya-roditeley/2012/02/01/test-stili-vozpitaniya-po-ovcharovoy-rv>

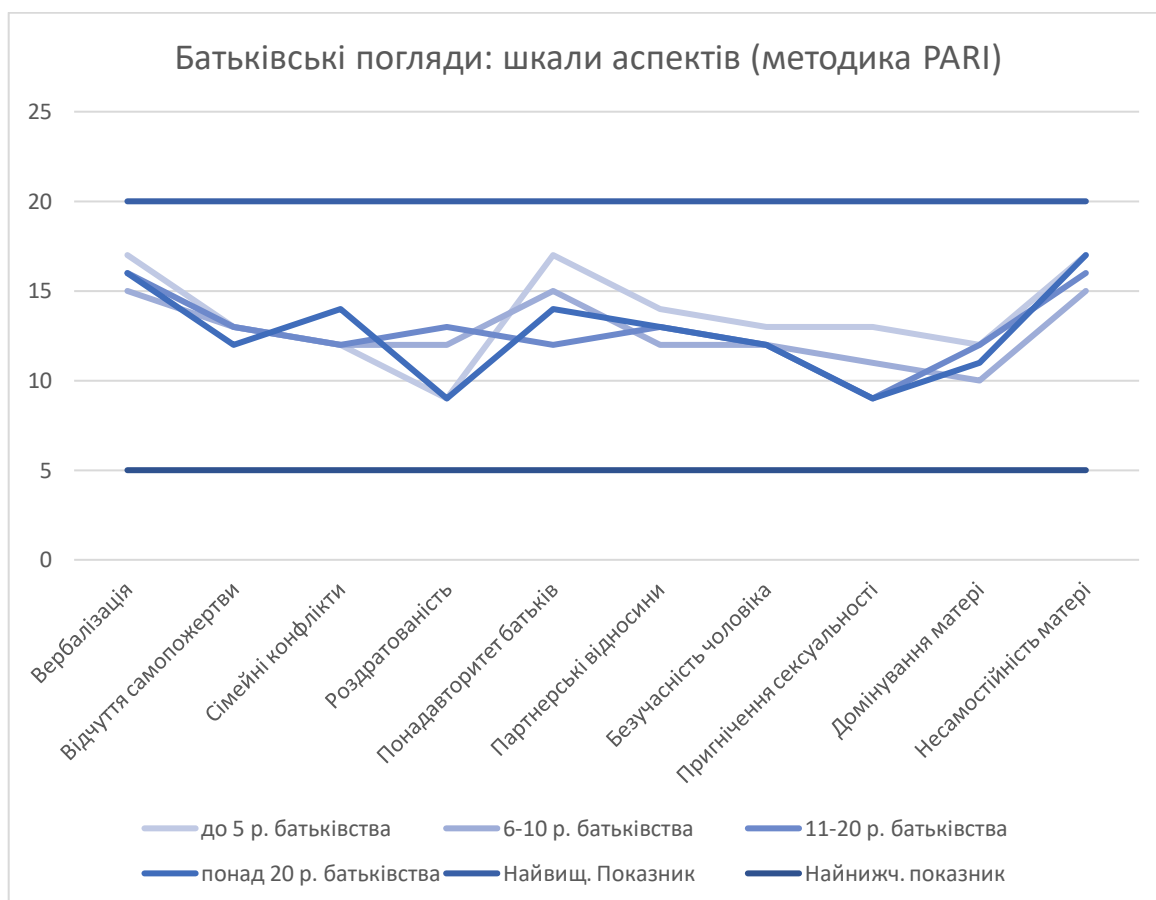
66. Психологическая лаборатория.Методика изучения родительских установок (PARI) [Електронний ресурс] - 2020.- Режим доступу: <https://psylab.com.ua/tools>

67. Рижок Я. Численность населения Украины [Электронный ресурс] - 2020.- Режим доступа: <https://maanimocom/indexes/142544-naselenie-ukrainy>
68. Светличный В. Жизненные роли: Взрослый- Родитель- Ребенок [Электронный ресурс] - 2019.- Режим доступа:
<http://www.vzayemodiya.net/korisne/populyarna-psikhologiya/36-neshkidlivi-poradi/187-zhiznennye-rolivzroslyj-roditel-rebenok.html>
69. Семенов Ю. В. Социальная организация отношений между полами: возникновение и развитие [Электронный ресурс] – 2018.- Режим доступа:
https://scepsis.net/library/id_84.html
70. Файловый архив студентов. Методики. [Электронный ресурс] – 2018.- Режим доступа: <https://studfile.net/preview/7189905/page:24/>
71. Фрей А.И. Понятие психологической готовности к родительству в рамках современной психологии и педагогики [Электронный ресурс] - 2017.- Режим доступа: <http://naukarastudent.ru/48/4402/>
72. Функції сучасної сім'ї. Навчальні матеріали онлайн [Электронный ресурс] - 2017.- Режим доступа:
https://pidru4niki.com/81717/pedagogika/funktsiyi_suchasnoyi_simyi
73. Шадрина А. А. Можно ли быть хорошей матерью? [Электронный ресурс] - 2003.- Режим доступа:
<http://makeout.by/2014/01/15/mozhno-li-byt-horoshey-materyu.html>
74. Черняк Е. М. Социология семьи [Электронный ресурс] - 2003.- Режим доступа:
https://pidruchniki.com/12590605/sotsiologiya/simya_mala_sotsialna_grupa_sotsialniy_institut

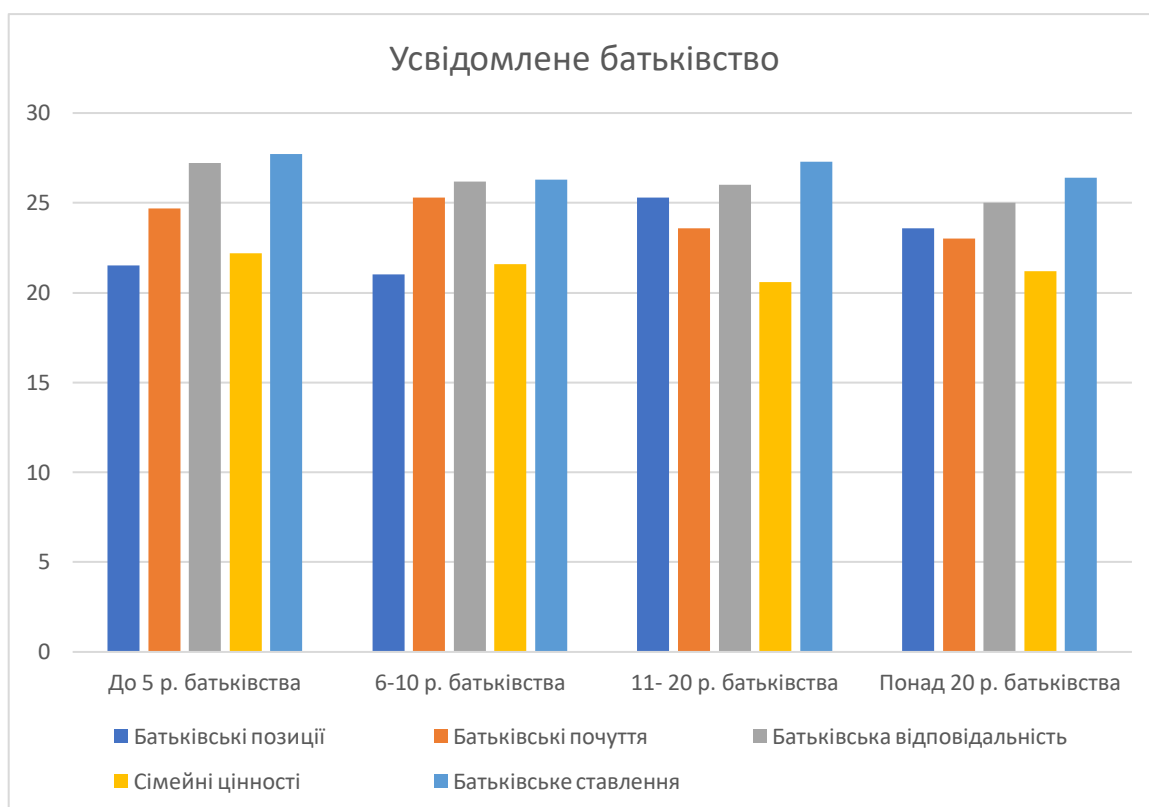
ДОДАТКИ

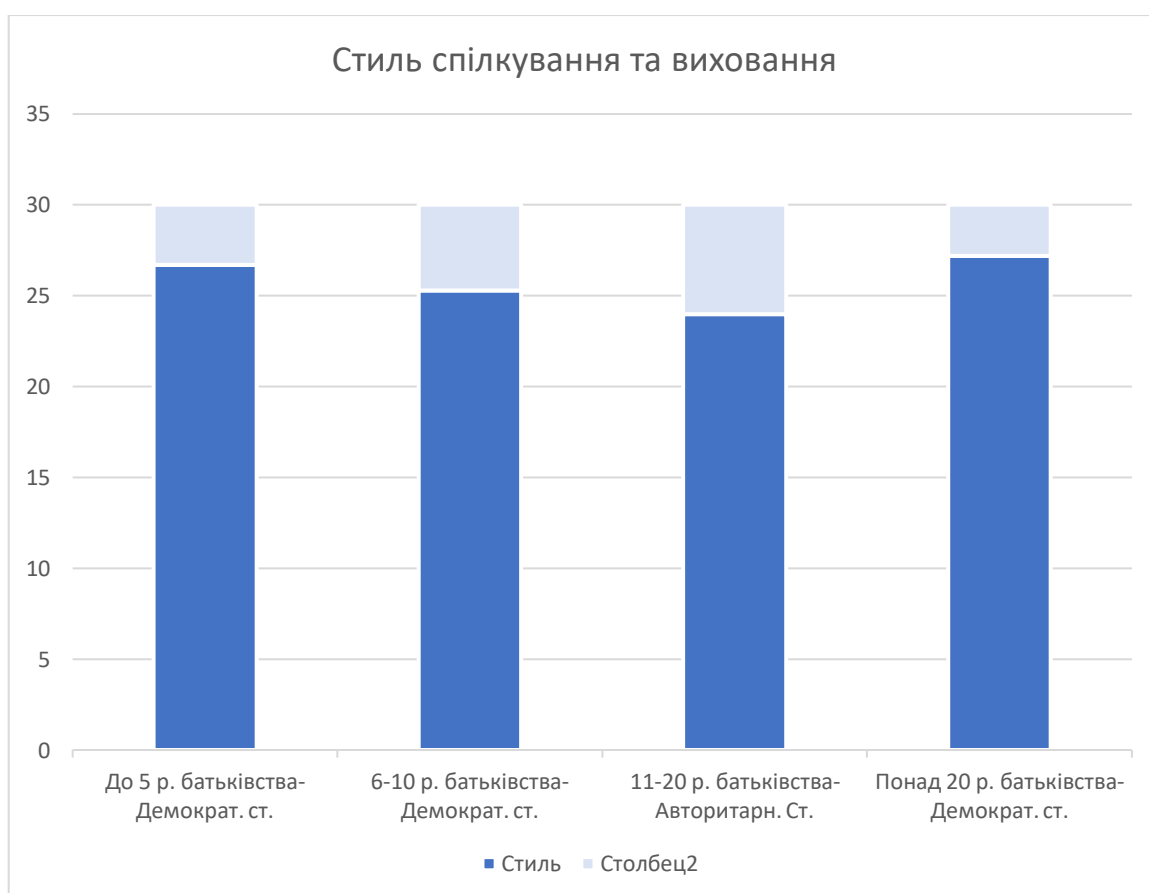
Таблиця 1. Батьківські погляди. Методика PARI

Таблиця 2. Батьківські погляди: шкали аспектів Методика PARI

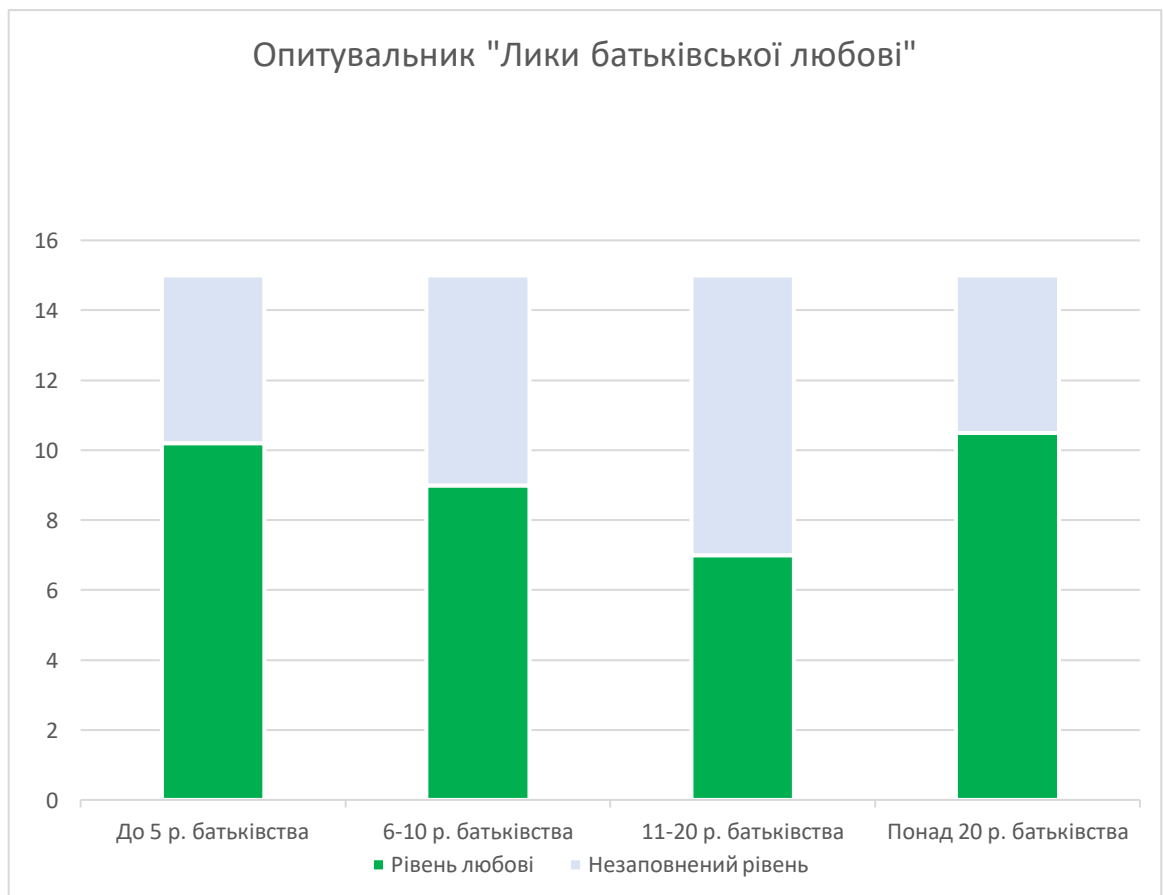
Таблиця 3. Опитувальник «Свідоме батьківство»

Таблиця 4. Тест «Стили спілкування і виховання»

Таблиця 5. Тест «Стилі спілкування і виховання»

Таблиця 6. Опитувальник «Лици батьківської любові»

Опросник «Сознательное родительство»

Вариант для мужчин

Инструкция: отвечая на вопросы поставьте галочку рядом с тем вариантом ответа, который Вам подходит более всего.

1. Стремитесь ли Вы к согласованию своих планов с планами других членов семьи:

- крайне редко;
- редко; - иногда;
- не всегда; - часто.

2. Думаю, что в дальнейшем наш ребенок не будет причинять значительного беспокойства:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- скорее согласен;
- согласен.

3. Я смогу все простить своему ребенку:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

4. Понимаете ли Вы свою роль в укреплении семьи:

- не задумывался;
- не уверен, что могу что-то изменить;
- от меня зависит не больше, чем от моей жены;
- понимаю;
- очень многое в моих силах.

5. Какую Вам роль лучше удастся реализовать в семье (подчеркните 5 позиций): мужа, отца, взрослого, добытчика, хозяина, мужчины, наставника, заступника, друга, организатора, труженика, квартиранта, эмоционального лидера.

6. Как Вы считаете, какую роль лучше удастся реализовать Вашей супруге

(подчеркните 5 позиций): жены, матери, женщины, взрослого, семейного менеджера, хозяйки, боевой подруги, главы семьи, домашнего доктора, кормилицы, эмоционального лидера, наставника, советника.

7. Сможете ли Вы поступиться своими будущими планами ради интересов семьи:

- мне это сложно;
- скорее не смогу;
- в определенных ситуациях это возможно;
- скорее смогу;
- смогу, для меня семья важнее всего.

8. Нужно обсуждать возникающие противоречия в семье, чтобы выявить их причину и избежать конфликтов в дальнейшем:

- не согласен,
- скорее не согласен,
- не уверен,
- почти согласен,
- согласен,

9. Дети были бы более счастливы и лучше бы себя вели, если бы родители проявляли интерес к их делам:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

10. Считаете ли Вы, что на Ваше слово можно всегда положиться:

- да;
- нет.

11. Принимая какое-либо решение, родителям следует всерьез считаться с мнением своего ребенка:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

12. Всегда ли контакты с женой и ребенком/детьми оставляют у Вас приятные переживания:

- редко;
- чаще нет;
- иногда;
- чаще да;
- почти всегда.

13. Я уверен в себе как родитель, в своих силах и возможностях:

- нет, это неверно для меня;
- скорее не согласен;
- 50/50;
- почти согласен;
- да, это верно.

14. Вы проводите свой досуг вместе со своей семьей:

- крайне редко;
- нечасто;
- иногда;
- часто;
- практически всегда;

15. Дети, с которыми у родителей установлены неформальные отношения, чаще всего бывают счастливы:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен; D согласен;

16. Я чересчур снисходителен к домашним:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

17. В определенных пределах родители должны обращаться с ребенком как с равным:

- нет, это неверно;
- скорее не согласен;
- не уверен; D скорее да;
- да, это так.

18. Умеете ли Вы понимать чувства членов своей семьи:

мне это очень сложно; O далеко не всегда;

- иногда;
- довольно часто;
- умею.

19. Вы опаздывали когда-нибудь на занятия или свидание:

- да;
- нет.

20. Несправедливо, если женщина вынуждена нести одна все бремя воспитания ребенка:

- почему бы и нет: мать лучше чувствует своего ребенка;
- скорее, это справедливо;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен: воспитывать ребенка должны оба родителя.

21. Вы хотели бы иметь: ни одного, 1, 2, 3, 4 и более детей (подчеркните)

22. Я готов отдать свое счастье ради счастья своего ребенка:

- готов;
- скорее да;
- не уверен;
- скорее нет;
- не готов.

23. Иногда необходимо, чтобы родители сломали волю ребенка:

- согласен;
- скорее согласен;
- не уверен;
- скорее не согласен;
- не согласен.

24. Я искренен с супругой и ребенком/детьми:

- редко;
- иногда;
- не всегда;
- довольно часто;
- часто.

25. Я общаюсь со своей семьей чаще с позиции сотрудничества:

- нет;

- скорее нет;
- не знаю;
- скорее да;
- да.

26. Может ли ребенок вызывать у родителей негативные чувства:

- нет;
- скорее нет;
- не уверен;
- скорее да;
- может.

27. Считаю себя отзывчивым к призывам о помощи в своей семье:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

28. У Вас возникает иногда желание побыть в одиночестве:

- да;
- нет.

29. Вам нравится проводить время в кругу семьи:

- очень редко;
- чаще нет;
- иногда;
- чаще да;
- нравится.

30. Ребенок имеет право на собственную точку зрения, и ему должно быть позволено ее высказывать:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

31. Считаю себя компетентным родителем:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

32. Я способен признать свою неправоту в отношениях в семье:

- несогласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

33. Я как родитель умею настоять на своем:

- почти всегда;
- часто;
- иногда;
- редко;
- нет, это мне не свойственно.

34. Я терпим к недостаткам членов моей семьи:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

35. Всей семье будет лучше, если всю ответственность и заботу о ней возьмет на себя мать:

- согласен;
- скорее согласен;
- не уверен;
- скорее не согласен;
- не согласен.

36. Согласны ли Вы, что даже если муж и жена любят друг друга, то все равно они могут раздражать друг друга и ссориться:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

37. Любите ли Вы иногда прихвастнуть:

- да;
- нет.

38. В семейной жизни для меня важно опираться лишь на собственные взгляды, даже если они противоречат общественному мнению:

- не согласен;
- скорее не согласен;

- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

39. Моя жена и я обычно согласовываем требования к ребенку и оказываем друг другу поддержку в вопросах воспитания:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

40. Можете ли Вы иногда веселиться в компании, не сдерживая себя:

- да;
- нет.

41. По своей натуре я доброжелателен:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

42. Родитель должен пользоваться уважением в семье:

- не обязательно;
- редко;
- иногда;
- часто;
- всегда.

43. Люблю опекать:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

44. Иногда Вы ведете себя несдержанно:

- да;
- нет.

45. Планировать домашнее хозяйство должна мать, так как она одна знает, что делается в доме:

- согласен;

- скорее согласен;
- не уверен;
- скорее не согласен;
- не согласен.

46. Согласны ли Вы, что если смеяться и шутить вместе с детьми, то это многое облегчает в семье:

- не согласен;
- скорее не согласен;
- не уверен;
- почти согласен;
- согласен.

47. Благополучие в семье важнее, чем хорошее состояние дел на работе:

- нет, работа не менее важна, чем семья;
- не уверен;
- 50/50;
- скорее да;
- полностью согласен;

48. В нашей семье уделяется мало внимания обсуждению проблем воспитания детей:

- согласен;
- скорее согласен;
- не уверен;
- скорее не согласен;
- не согласен.

Вариант для женщин

Инструкция: «Отвечая на вопросы, поставьте галочку рядом с тем вариантом ответа, который Вам подходит более всего».

1. Стремитесь ли Вы к согласованию своих планов с планами других членов семьи:

- крайне редко;
- редко;
- иногда;
- не всегда;
- часто.

2. Думаю, что в дальнейшем наш ребенок не будет причинять значительного беспокойства:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- скорее согласна;
- согласна.

3. Я смогу все простить своему ребенку:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

4. Понимаете ли Вы свою роль в укреплении семьи:

- не задумывалась;
- не уверена, что могу что-то изменить;
- от меня зависит не больше, чем от моего мужа;
- понимаю;
- очень многое в моих силах.

5. Какую Вам роль лучше удастся реализовать в семье (подчеркните 5 позиций): жены, матери, женщины, взрослого, семейного менеджера, хозяйки, боевой подруги, главы семьи, домашнего доктора, кормилицы, эмоционального лидера, наставника, советника.

6. Как Вы считаете, какую роль лучше удастся реализовать Вашему

супругу (подчеркните 5 позиций): мужа, отца, взрослого, добытчика, хозяина, мужчины, наставника, заступника, друга, организатора, труженика, квартиранта, эмоционального лидера.

7. Сможете ли Вы поступиться своими будущими планами ради интересов семьи:

- мне это сложно;
- скорее не смогу;
- в определенных ситуациях это возможно;
- скорее смогу;
- смогу, для меня семья важнее всего.

8. Нужно обсуждать возникающие противоречия в семье, чтобы выявить их причину и избежать конфликтов в дальнейшем:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

9. Дети были бы более счастливы и лучше бы себя вели, если бы родители проявляли интерес к их делам:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

10. Считаете ли Вы, что на Ваше слово можно всегда положиться:

- да;
- нет.

11. Принимая какое-либо решение, родителям следует всерьез считаться с мнением своего ребенка:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

12. Всегда ли контакты с мужем и ребенком/детьми оставляют у Вас приятные переживания:

- редко;
- чаще нет;
- иногда;
- чаще да;
- почти всегда.

13. Я уверена в себе как родитель, в своих силах и возможностях:

- нет, это неверно для меня;
- скорее не согласна;
- 50/50;
- почти согласна;
- да, это верно.

14. Вы проводите свой досуг вместе со своей семьей:

- крайне редко;
- нечасто;
- иногда;
- часто;
- практически всегда.

15. Дети, с которыми у родителей установлены неформальные отношения, чаще всего бывают счастливы:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

16. Я чересчур снисходительна к домашним:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

17. В определенных пределах родители должны обращаться с ребенком как с равным:

- нет, это неверно;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- скорее да;
- да, это так.

18. Умеете ли Вы понимать чувства членов своей семьи:

- мне это очень сложно;
- далеко не всегда;
- иногда;
- довольно часто;
- умею.

19. Вы опаздывали когда-нибудь на занятия или свидание?

- да;
- нет.

20. Несправедливо, если женщина вынуждена нести одна все бремя воспитания ребенка:

- почему бы и нет: мать лучше чувствует своего ребенка;
- скорее это справедливо;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна: воспитывать ребенка должны оба родителя.

21. Вы хотели бы иметь: ни одного, 1, 2, 3, 4 и более детей (подчеркните).

22. Я готова отдать свое счастье, ради счастья своего ребенка:

- готова;
- скорее да;
- не уверена;
- скорее нет;
- не готова.

23. Иногда необходимо, чтобы родители сломали волю ребенка:

- согласна;
- скорее согласна;
- не уверена;
- скорее не согласна;
- не согласна.

24. Я искренна с супругом и ребенком/детьми:

- редко;
- иногда;
- не всегда;
- довольно часто;
- часто.

25. Я общаюсь со своей семьей чаще с позиции сотрудничества:

- нет;
- скорее нет;
- не знаю;
- скорее да;
- да.

26. Может ли ребенок вызывать у родителей негативные чувства:

- нет;
- скорее нет;
- не уверена;
- скорее да;
- может.

27. Считаю себя отзывчивой к призывам о помощи в своей семье:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

28. У Вас возникает иногда желание побыть в одиночестве:

- да;
- нет.

29. Вам нравится проводить время в кругу семьи:

- очень редко;
- чаще нет;
- иногда;
- чаще да;
- нравится.

30. Ребенок имеет право на собственную точку зрения, и ему должно быть позволено ее высказывать:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

31. Считаю себя компетентным родителем:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;

согласна.

32. Я способна признать свою неправоту в отношениях в семье:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

33. Я как родитель умею настоять на своем:

- почти всегда;
- часто;
- иногда;
- редко;
- нет, это мне не свойственно.

34. Я терпима к недостаткам членов моей семьи:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

35. Всей семье будет лучше, если всю ответственность и заботу о ней возьмет на себя мать:

- согласна;
- скорее согласна;
- не уверена;
- скорее не согласна;
- не согласна.

36. Согласны ли Вы, что даже если муж и жена любят друг друга, то все равно они могут раздражать друг друга и ссориться:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

37. Любите ли Вы иногда прихвастнуть:

- да;
- нет.

38. В семейной жизни для меня важно опираться лишь на собственные

взгляды, даже если они противоречат общественному мнению:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

39. Мой муж и я обычно согласовываем требования к ребенку и оказываем друг другу поддержку в вопросах воспитания:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

40. Можете ли Вы иногда веселиться в компании, не сдерживая себя:

- да;
- нет.

41. По своей натуре я доброжелательна:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна;

42. Родитель должен пользоваться уважением в семье:

- не обязательно;
- редко;
- иногда;
- часто;
- всегда.

43. Люблю опекать:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

44. Иногда Вы ведете себя несдержанно:

- да;
- нет.

45. Планировать домашнее хозяйство должна мать, так как она одна знает, что делается в доме:

- согласна;
- скорее согласна;
- не уверена;
- скорее не согласна;
- не согласна.

46. Согласны ли Вы, что если смеяться и шутить вместе с детьми, то это многое облегчает в семье:

- не согласна;
- скорее не согласна;
- не уверена;
- почти согласна;
- согласна.

47. Благополучие в семье важнее, чем хорошее состояние дел на работе:

нет, работа не менее важна, чем семья;

- не уверена;
- 50/50;
- скорее, да;
- полностью согласна.

48. В нашей семье уделяется мало внимания обсуждению проблем воспитания детей:

- согласна;
- скорее согласна;
- не уверена;
- скорее не согласна;
- не согласна.

Обработка результатов опросника «Сознательное родительство»

1. Начать обработку лучше с подсчета баллов по шкале лжи в соответствии с ключом:

ответы «нет» на вопросы № 19, 28, 37, 40, 44; ответ «да» на вопрос № 10.

При сумме баллов более 5, ответы опросника имеет смысл считать недостоверными.

2. Каждому перечню ответов соответствует прямая шкала перевода вербальных оценок в балльные, т. е. выбор первой позиции среди вариантов ответов присуждается 1 балл, второй — 2, третьей — 3, четвертой — 4, пятой — 5 баллов. Исключение составляют вопросы № 4, 5, 18.

3. Сумма баллов подсчитывается отдельно по каждой шкале соответственно ключу:

— Родительские позиции — 2, 11, 17, 25, 33, 42;

— Родительские чувства — 3, 12, 18, 26, 34, 43;

— Родительская ответственность — 4, 13, 20, 27, 35, 45;

— Родительские установки и ожидания - 5, 6, 21, 29, 36, 46;

— Семейные ценности — 7, 14, 22, 30, 38, 47;

— Стиль семейного воспитания — 8, 15, 23, 31, 39, 48;

— Родительское отношение - 1, 9, 16, 24, 32, 41.

4. Вопросы № 5, 6 — оценивается совпадение выбранных позиций обоих партнеров, где каждое совпадение оценивается 1 баллом. Соответственно сумма баллов по этим вопросам будет совпадать в семейной паре как у мужчины, так и у женщины.

5. В вопросе № 21 совпадение выбранной позиции с ответом партнера, оценивается 5 баллами, любое другое несовпадение — 1 балл.

Чем больше количество баллов, тем выше уровень осознанности родительства. Следовательно, чем выше оценка по конкретной шкале, тем выше уровень осознанности конкретного компонента родительства.

Методика изучения родительских установок (Parental Attitude Research Instrument - PARI)

Инструкция: Прочтите каждое утверждение, данное ниже, и оцените каждое из них следующим образом:

- **А** - полностью согласен;
- **а** - почти согласен;
- **б** - скорее согласен;
- **Б** - полностью не согласен.

№ п/п	А а б Б		А а б Б		А а б Б		А а б Б		А а б Б
1		24		47		70		93	
2		25		48		71		94	
3		26		49		72		95	
4		27		50		73		96	
5		28		51		74		97	
6		29		52		75		98	
7		30		53		76		99	
8		31		54		77		100	
9		32		55		78		101	
10		33		56		79		102	
11		34		57		80		103	
12		35		58		81		104	
13		36		59		82		105	
14		37		60		83		106	
15		38		61		84		107	
16		39		62		85		108	
17		40		63		86		109	
18		41		64		87		110	
19		42		65		88		111	
20		43		66		89		112	
21		44		67		90		113	
22		45		68		91		114	
23		46		69		92		115	

Здесь нет правильных или неправильных ответов, поэтому вы отвечаете согласно своему мнению. Очень важно, чтобы вы ответили на все вопросы. Многие утверждения будут казаться похожими, но все они необходимы, чтобы уловить слабые различия во взглядах.

О себе сообщите:

Возраст _____ Пол _____
 Образование _____ Профессия _____
 Количество и возраст детей _____

Текст опросника

1. Если дети считают свои взгляды правильными, они могут не соглашаться со взглядами родителей.
2. Хорошая мать должна оберегать своих детей даже от маленьких трудностей и обид.
3. Для хорошей матери дом и семья — самое важное в жизни.
4. Некоторые дети настолько плохи, что ради их же блага нужно научить их бояться взрослых.
5. Дети должны отдавать себе отчет в том, что родители делают для них очень много.
6. Маленького ребенка всегда следует крепко держать в руках во время мытья, чтобы он не упал.
7. Люди, которые думают, что в хорошей семье не может быть недоразумений, не знают жизни.
8. Ребенок, когда повзрослеет, будет благодарить родителей за строгое воспитание.
9. Пребывание с ребенком целый день может довести до нервного истощения.
10. Лучше, если ребенок не задумывается над тем, правильны ли взгляды его родителей.
11. Родители должны воспитывать в детях полное доверие к себе.
12. Ребенка следует учить избегать драк, независимо от обстоятельств.
13. Самое плохое для матери, занимающейся хозяйством, чувство, что ей нелегко освободиться от своих обязанностей.
14. Родителям легче приспособиться к детям, чем наоборот.
15. Ребенок должен научиться в жизни многим нужным вещам, и поэтому ему нельзя разрешать терять ценное время.
16. Если один раз согласиться с тем, что ребенок съездничал, он будет это делать постоянно.
17. Если бы отцы не мешали в воспитании детей, матери бы лучше справлялись с детьми.
18. В присутствии ребенка не надо разговаривать о вопросах пола.
19. Если бы мать не руководила домом, мужем и детьми, все происходило бы менее организованно.
20. Мать должна делать все, чтобы знать, о чем думают дети.
21. Если бы родители больше интересовались делами своих детей, дети были бы лучше и счастливее.
22. Большинство детей должны самостоятельно справляться с физиологическими нуждами уже с 15 месяцев.
23. Самое трудное для молодой матери — оставаться одной в первые годы воспитания ребенка.
24. Надо способствовать тому, чтобы дети высказывали свое мнение о жизни и о семье, даже если они считают, что жизнь в семье неправильная.
25. Мать должна делать все, чтобы уберечь своего ребенка от разочарований, которые несет жизнь.
26. Женщины, которые ведут беззаботную жизнь, не очень хорошие матери.
27. Надо обязательно искоренять у детей проявления рождающейся ехидности.
28. Мать должна жертвовать своим счастьем ради счастья ребенка.
29. Все молодые матери боятся своей неопытности в обращении с ребенком.
30. Супруги должны время от времени ругаться, чтобы доказать свои права.

31. Строгая дисциплина по отношению к ребенку развивает в нем сильный характер.
32. Матери часто настолько бывают замучены присутствием своих детей, что им кажется, будто они не могут с ними быть ни минуты больше.
33. Родители не должны представлять перед детьми в плохом свете.
34. Ребенок должен уважать своих родителей больше других.
35. Ребенок должен всегда обращаться за помощью к родителям или учителям вместо того, чтобы разрешать свои недоразумения в драке.
36. Постоянное пребывание с детьми убеждает мать в том, что ее воспитательные возможности меньше умений и способностей (могла бы, но...).
37. Родители своими поступками должны завоевывать расположение детей.
38. Дети, которые не пробуют своих сил в достижении успехов, должны знать, что потом в жизни могут встретиться с неудачами.
39. Родители, которые разговаривают с ребенком о его проблемах, должны знать, что лучше ребенка оставить в покое и не вникать в его дела.
40. Мужья, если не хотят быть эгоистами, должны принимать участие в семейной жизни.
41. Нельзя допускать, чтобы девочки и мальчики видели друг друга голыми.
42. Если жена достаточно подготовлена к самостоятельному решению проблем, то это лучше и для детей, и для мужа.
43. У ребенка не должно быть никаких тайн от своих родителей.
44. Если у Вас принято, что дети рассказывают Вам анекдоты, а Вы — им, то многие вопросы можно решить спокойно и без конфликтов.
45. Если рано научить ребенка ходить, это благотворно влияет на его развитие.
46. Нехорошо, когда мать одна преодолевает все трудности, связанные с уходом за ребенком и его воспитанием.
47. У ребенка должны быть свои взгляды и возможность их свободно высказывать.
48. Надо беречь ребенка от тяжелой работы.
49. Женщина должна выбирать между домашним хозяйством и развлечениями.
50. Умный отец должен научить ребенка уважать начальство.
51. Очень мало женщин получает благодарность детей за труд, затраченный на их воспитание.
52. Если ребенок попал в беду, в любом случае мать всегда чувствует себя виноватой.
53. У молодых супругов, несмотря на силу чувств, всегда есть разногласия, которые вызывают раздражение.
54. Дети, которым внушили уважение к нормам поведения, становятся хорошими и уважаемыми людьми.
55. Редко бывает, что мать, которая целый день занимается ребенком, сумела быть ласковой и спокойной.
56. Дети не должны вне дома учиться тому, что противоречит взглядам их родителей.
57. Дети должны знать, что нет людей более мудрых, чем их родители.
58. Нет никакого оправдания ребенку, который бьет другого ребенка.
59. Молодые матери страдают по поводу своего заключения дома больше, чем по какой-нибудь другой причине.
60. Заставлять детей отказываться и приспособливаться — плохой метод воспитания.

61. Родители должны научить детей найти занятие и не терять свободного времени.
62. Дети мучают своих родителей мелкими проблемами, если с самого начала к этому привыкнут.
63. Когда мать плохо выполняет свои обязанности по отношению к детям, это, пожалуй, значит, что отец не выполняет своих обязанностей по содержанию семьи.
64. Детские игры с сексуальным содержанием могут привести детей к сексуальным преступлениям.
65. Планировать должна только мать, так как только она знает, как положено вести хозяйство.
66. Внимательная мать знает, о чем думает ее ребенок.
67. Родители, которые выслушивают с одобрением откровенные высказывания детей о их переживаниях на свиданиях, товарищеских встречах, танцах и т.п., помогают им в более быстром социальном развитии.
68. Чем быстрее слабеет связь детей с семьей, тем быстрее дети научатся разрешать свои проблемы.
69. Умная мать делает все возможное, чтобы ребенок до и после рождения находился в хороших условиях.
70. Дети должны принимать участие в решении важных семейных вопросов.
71. Родители должны знать, как нужно поступать, чтобы дети не попали в трудные ситуации.
72. Слишком много женщин забывает о том, что их надлежащим местом является дом.
73. Дети нуждаются в материнской заботе, которой им иногда не хватает.
74. Дети должны быть более заботливы и благодарны своей матери за труд, вложенный в них.
75. Большинство матерей опасаются мучить ребенка, давая ему мелкие поручения.
76. В семейной жизни существует много вопросов, которые нельзя решить путем спокойного обсуждения.
77. Большинство детей должны воспитываться более строго, чем происходит на самом деле.
78. Воспитание детей — тяжелая, нервная работа.
79. Дети не должны сомневаться в разумности родителей.
80. Больше всех других дети должны уважать родителей.
81. Не надо способствовать занятиям детей боксом или борьбой, так как это может привести к серьезным проблемам.
82. Одно из плохих явлений заключается в том, что у матери нет свободного времени для любимых занятий.
83. Родители должны считать детей равноправными во всех вопросах жизни.
84. Когда ребенок делает то, что обязан, он находится на правильном пути и будет счастлив.
85. Надо оставить ребенка, которому грустно, в покое и не заниматься им.
86. Самое большое желание любой матери — быть понятой мужем.
87. Одним из самых сложных моментов в воспитании детей являются сексуальные проблемы.
88. Если мать руководит домом и заботится обо всем, вся семья чувствует себя хорошо.
89. Так как ребенок — часть матери, он имеет право знать все о ее жизни.

- 90.** Дети, которым разрешается шутить и смеяться вместе с родителями, легче принимают их советы.
- 91.** Родители должны приложить все усилия, чтобы как можно раньше справляться с физиологическими нуждами.
- 92.** Большинство женщин нуждаются в большем количестве времени для отдыха после рождения ребенка, чем им дается на самом деле.
- 93.** У ребенка должна быть уверенность в том, что его не накажут, если он доверит родителям свои проблемы.
- 94.** Ребенка не нужно приучать к тяжелой работе дома, чтобы он не потерял охоту к любой работе.
- 95.** Для хорошей матери достаточно общения с семьей.
- 96.** Порой родители вынуждены поступать против воли ребенка.
- 97.** Матери жертвуют всем ради блага собственных детей.
- 98.** Самая главная забота матери — благополучие и безопасность ребенка.
- 99.** Естественно, что двое людей с противоположными взглядами в супружестве ссорятся.
- 100.** Воспитание детей в строгой дисциплине делает их более счастливыми.
- 101.** Естественно, что мать "сходит с ума", если у нее дети эгоисты и очень требовательны.
- 102.** Ребенок никогда не должен слушать критические замечания о своих родителях.
- 103.** Прямая обязанность детей — доверие по отношению к родителям.
- 104.** Родители, как правило, предпочитают спокойных детей драчунам.
- 105.** Молодая мать несчастна, потому что многие вещи, которые ей хотелось бы иметь, для нее недоступны.
- 106.** Нет никаких оснований, чтобы у родителей было больше прав и привилегий, чем у детей.
- 107.** Чем раньше ребенок поймет, что нет смысла терять время, тем лучше для него.
- 108.** Дети делают все возможное, чтобы заинтересовать родителей своими проблемами.
- 109.** Немногие мужчины понимают, что матери их ребенка тоже нужна радость.
- 110.** С ребенком что-то не в порядке, если он много спрашивает о сексуальных вопросах.
- 111.** Выходя замуж, женщина должна отдавать себе отчет в том, что будет вынуждена руководить семейными делами.
- 112.** Обязанностью матери является знание тайных мыслей ребенка.
- 113.** Если включать ребенка в домашние заботы, он легче доверяет им свои проблемы.
- 114.** Надо как можно раньше прекратить кормить ребенка грудью и из бутылочки (приучить самостоятельно питаться).
- 115.** Нельзя требовать от матери слишком большого чувства ответственности по отношению к детям.

Ключ (Parental Attitude Research Instrument - PARI)

А — 4 балла; а — 3 балла; б — 2 балла; Б — 1 балл.

Обработка результатов

Результаты тестирования заносятся в специальную таблицу, в строках которой располагаются номера 5 вопросов, «измеряющих» тот или иной аспект (признак) родительского отношения к ребенку (шкалы методики).

Аспекты - признаки (шкалы)

Опросник объединяет следующие шкалы:

1. Вербализация
2. Чрезмерная забота
3. Зависимость от семьи
4. Подавление воли
5. Ощущение самопожертвования
6. Опасение обидеть
7. Семейные конфликты
8. Раздражительность
9. Излишняя строгость
10. Исключение внутрисемейных влияний
11. Сверхавторитет родителей
12. Подавление агрессивности
13. Неудовлетворенность ролью хозяйки
14. Партнерские отношения
15. Развитие активности ребенка
16. Уклонение от конфликта
17. Безучастность мужа
18. Подавление сексуальности
19. Доминирование матери
20. Чрезвычайное вмешательство в мир ребенка
21. Уравненные отношения
22. Стремление ускорить развитие ребенка
23. Несамостоятельность матери

Интерпретация результатов

Отношение к семейной роли

Описывается с помощью 8 признаков, их номера 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23:

- ограниченность интересов женщины рамками семьи, заботами исключительно семье (3);
- ощущение самопожертвования в роли матери (5);
- семейные конфликты (7);
- сверхавторитет родителей (11);
- неудовлетворенность ролью хозяйки дома (13);
- "безучастность" мужа, его невключенность в дела семьи (17);
- доминирование матери (19);
- зависимость и несамостоятельность матери (23).

Отношение родителей к ребенку

1. Оптимальный эмоциональный контакт (состоит из 4 признаков, их номера 1, 14, 15, 21);

- побуждение словесных проявлений, вербализаций (1);
- партнерские отношения (14);
- развитие активности ребенка (15);
- уравнительные отношения между родителями и ребенком (21).

2. Излишняя эмоциональная дистанция с ребенком (состоит из 3 признаков, их номера 8, 9, 16):

- раздражительность, вспыльчивость (8);
- суровость, излишняя строгость (9);
- уклонение от контакта с ребенком (16).

3. Излишняя концентрация на ребенке (описывается 8 признаками, их номера 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

- чрезмерная забота, установление отношений зависимости (2);
- преодоление сопротивления, подавление воли (4);
- создание безопасности, опасение обидеть (6);
- исключение внесемейных влияний (10);
- подавление агрессивности (12);
- подавление сексуальности (18);
- чрезмерное вмешательство в мир ребенка (20);
- стремление ускорить развитие ребенка (20).

Каждый признак измеряется с помощью 5 суждений, уравновешенных с точки зрения измеряющей способности и смыслового содержания. Вся методика состоит из 115 суждений. Сумма цифровой значимости определяет выраженность признака:

- 20 - максимальная оценка признака;
- 18, 19, 20 - высокие оценки;
- 8, 7, 6 - низкие оценки;
- 5 - минимальная оценка признака.

Для психолога, работающего в производственном коллективе, пожалуй, больший интерес представляет блок шкал, направленных на выявление отношений родителей к семейной роли. Методика позволяет оценить специфику внутрисемейных отношений, особенности организации семейной жизни.

В семье можно вычленить отдельные аспекты отношений:

- хозяйственно-бытовые, организация быта семьи (в методике это шкалы 3, 13, 19, 23);
- супружеские, связанные с моральной, эмоциональной поддержкой, организацией досуга, созданием среды для развития личности, собственной и партнера (в методике это шкала 17);
- отношения, обеспечивающие воспитание детей, педагогические (в методике шкалы 5, 11).

Посмотрев на цифровые данные, можно составить предварительный портрет семьи. Очень важна шкала 7 (семейные конфликты). Высокие показатели по этой шкале могут свидетельствовать о конфликтности, переносе семейного конфликта на производственные отношения.

Психологическая помощь направляется на разрешение семейных конфликтов и улучшение отношений в производственном коллективе. Высокие оценки по шкале 3 свидетельствуют о приоритете семейных проблем над производственными, о вторичности интересов «дела», обратное можно сказать о шкале 13. Для лиц, имеющих высокие оценки по этому признаку, характерны зависимость от семьи, низкая согласованность в распределении хозяйственных функций. О плохой интегрированности семьи свидетельствуют оценки по шкалам 17, 19, 23.

Анализ отношения к семейной роли поможет психологу лучше понять специфику семейных отношений обследуемого, оказать ему психологическую помощь.

Родительско-детские отношения являются основным предметом анализом в методике. Основной вывод, который можно сделать сразу, — это оценить родительско-детский контакт с точки зрения его оптимальности. Для этого сравниваются средние оценки по первым 3 группам шкал: оптимальный контакт, эмоциональная дистанция, концентрация.

Специальный интерес представляет анализ отдельных шкал, что часто является ключом к пониманию особенностей неудавшихся отношений между родителями и ребенком, зоны напряжений в этих отношениях. Методика может оказать помощь в подготовке и проведении психодиагностической беседы.

Опросник «Стиль общения и воспитания»

Инструкция: Многое зависит от стиля общения и воспитания, который выбирают родители. Можете проверить, какой стиль характерен для вас.

Для этого выполните тест: выберите вариант ответа для каждого из десяти вопросов.

Текст опросника

1. Считаете ли вы, что ребенок должен:

А) делиться с вами всеми своими мыслями и чувствами, рассказывать обо всем, что происходит с ним и вокруг него;

Б) рассказывать вам только то, чем он сам захочет поделиться;

В) оставлять свои мысли и переживания при себе.

2. Если вы узнаете, что ваш ребенок взял игрушку у другого ребенка в его отсутствие и без разрешения, то вы:

А) поговорите с ребенком «по душам», и предоставите ему самому принять правильное решение;

Б) предоставите детям самим разбираться в своих проблемах;

В) отругаете ребенка при других детях и заставите вернуть взятую без спросу игрушку и извиниться.

3. Если ваш ребенок, обычно активный, подвижный и не очень дисциплинированный, сосредоточился и хорошо выполнил то, о чем вы его просили (сделал домашнее задание, вынес мусор, прибрался в квартире), то вы:

А) похвалите его и будете рассказывать родным и знакомым при удобном случае о том, какой он у вас молодец;

Б) порадуетесь и постараетесь выяснить, почему сегодня все так хорошо получилось;

В) примете как должное и скажете: «Всегда бы так».

4. Ребенок забыл сказать вам «спасибо», был не очень вежлив с вами. Как вы поступите?

А) заставите ребенка исправить свою ошибку;

Б) не обратите на это внимания;

В) не упоминая о невежливом поведении ребенка, расскажете ему какую-нибудь историю о том, как невежливость мешает нам жить.

5. Дети спокойно играют. У вас появилось немного свободного времени. Что вы предпочтете делать?

А) понаблюдаете за тем, как дети играют и общаются, со стороны, не вмешиваясь;

Б) включитесь в игру: поможете, подскажете или сделаете замечание;

В) порадуетесь, что в доме спокойно, и займетесь своими делами.

6. С каким из утверждений вы полностью согласны:

А) чувства и переживания ребенка поверхностны, у него все быстро проходит, и не стоит поэтому обращать внимание на «взрывы» его эмоций;

Б) эмоции и переживания ребенка важные факторы, с помощью которых его можно обучать и воспитывать;

В) чувства и переживания ребенка уникальны и значимы, и относиться к ним нужно бережно и предельно тактично.

7. Ваш базовый принцип при взаимодействии с ребенком:

А) ребенок слаб, неразумен, неопытен, и только взрослый может и должен научить и воспитать его;

Б) у ребенка большие возможности для саморазвития, а сотрудничество взрослого должно направляться на максимальное повышение активности самого ребенка;

В) ребенок развивается в основном под влиянием наследственности, и управлять процессом его развития практически невозможно, так что главная забота родителей, чтобы ребенок был здоров, сыт и не совершал неприемлемых поступков.

8. Как вы относитесь к активности самого ребенка:

А) положительно, поскольку без нее невозможно полноценное развитие личности;

Б) отрицательно, так как активность ребенка часто мешает всем планам обучения и воспитания;

В) положительно, но только тогда, когда проявления активности согласованы с родителями.

9. Ребенок не хочет выполнять домашнее задание, мотивируя это тем, что уже много раз выполнял подобные задания без ошибок. Ваши действия:

А) устранись и ничего не станете предпринимать. Не хочет делать и не надо;

Б) заставили бы выполнить работу;

В) нашли бы в задании что-то новое или предложили бы усложнить его так, чтобы было интересно решать.

10. С каким из утверждений вы полностью согласны:

А) ребенок должен быть благодарен взрослым за заботу о нем;

Б) если ребенок не осознает и не ценит заботу о нем, то он непременно когда-нибудь пожалеет об этом;

В) родители должны быть благодарны детям за их любовь и доверие.

№ вопроса	Баллы за ответ «А»	Баллы за ответ «Б»	Баллы за ответ «В»
1.	2	3	1
2.	3	1	2
3.	2	3	1
4.	2	1	3
5.	3	2	1
6.	1	2	3
7.	2	3	1
8.	3	1	2
9.	1	2	3
10.	2	1	3

Ключ к тесту: «Стили воспитания»

Теперь подсчитайте все набранные вами баллы.

Если вы набрали от 25 до 30 баллов, то вы предпочитаете демократический стиль общения с ребенком.

Если вы набрали от 20 до 24 баллов, вы склонны к авторитарному стилю.

Если вы набрали от 10 до 19 баллов, то ваш стиль общения либеральный (иногда его называют еще либерально-попустительским).

Родители, предпочитающие **либеральный стиль**, склонны уstraняться от воспитания ребенка. Они считают, что воспитывать и обучать ребенка должны люди, имеющие специальное образование, то есть педагоги и воспитатели. Ребенок может пользоваться вседозволенностью, ему предоставляют полную свободу и не требуют при этом отвечать за то, что он делает или говорит. Родители играют роль доброго большого взрослого, который дает ребенку скидку, как беспомощному и безнадежному, относится к нему как к некомпетентному и несамостоятельному, а потому недостойному уважения. Они снисходят к нуждам своего несмышленища или же играют роль мучеников, стоически перенося все то, что творит их неразумное и безответственное дитя. Возможно и просто родительское безразличие (такое случается, когда родители слишком перегружены работой). Дети, родители которых предпочитают либеральный стиль, чаще проявляют склонность к суициду. В лучшем случае они привыкают делать все для себя сами, но при этом не доверяют людям и предпочитают не прибегать к чьей-либо помощи.

Родители, предпочитающие **авторитарный стиль**, не считают нужным считаться с мнением ребенка о том, чего он хочет, что ему нужно и к чему он стремится. Для них совершенно ясно, как будет лучше, а если он с этим сценарием не согласен, то либо мал, либо глуп, либо и то и другое. Часто

родители с преобладанием авторитарного стиля общаются с ребенком угрозами или путем постановки условий, то есть заботятся прежде всего о себе, а не о ребенке, нужды которого отрицаются. Ребенок живет с ощущением, что он ничего не значит, его нужды и чувства не идут в расчет. Авторитарные родители считают себя вправе применять различные физические наказания, кричать на детей, трясти их. Дети таких родителей могут вырасти как слабыми и безответными «жертвами», считающими себя виноватыми во всем плохом, что происходит с ними, так и решительными, жесткими людьми, которые предпочитают независимость и твердость и в то же время во всех своих неудачах винят все и всех, кроме себя.

Оптимальный стиль воспитания, разумеется, **демократический**, когда родители высказывают свое мнение по разным вопросам жизни, но всегда открыты к диалогу, готовы выслушать мнение ребенка и согласиться с ним, если он предлагает разумное решение проблемы, а также если дело касается его личного выбора: выбора друзей, профессии, занятий и хобби. Такие родители дают ребенку уверенную, поддерживающую заботу, они очень чувствительны к нуждам ребенка. Ребенок ощущает родительские любовь и заботу, охотно и легко принимает помощь, ему комфортно в том окружении, в котором он живет. Родители помогают только тогда, когда это действительно необходимо, в остальных же случаях поощряют думать и делать то, что он способен делать для себя. Дети родителей, предпочитающих демократический стиль общения, чаще добиваются значительных успехов в своей взрослой жизни.

Большое значение имеет согласованность родительских взглядов на воспитание. Если родители не достигли согласия по вопросам воспитания, то процесс воспитания напоминает известную басню И. Крылова «Лебедь, рак и щука». Результаты воспитания, что вполне естественно, соответствующие. Еще более важно, чем согласие в методах воспитания, чтобы между родителями были гармоничные отношения. Тогда и прийти к согласию по вопросам воспитания гораздо легче. Если между родителями нет согласия, то они по-разному оценивают один и тот же поступок, а мама может похвалить за то, за что папа отругает, и наоборот. Ребенок в этом случае не понимает, что на самом деле правильно и что нет, он ни в чем не может быть уверен, а значит, не ощущает себя в безопасности. Не понимая предъявляемых к нему требований, ребенок не может нормально развиваться, живет в состоянии психологического стресса. Дети, которые растут в таких условиях, составляют группу риска по развитию неврозов.